

Vergaderjaar 2012–2013

32 623

Actuele situatie in Noord-Afrika en het Midden-Oosten

Nr. 93

VERSLAG VAN EEN ALGEMEEN OVERLEG

Vastgesteld 15 mei 2013

De vaste commissie voor Buitenlandse Zaken en de algemene commissie voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking hebben op 27 maart 2013 overleg gevoerd met minister Timmermans van Buitenlandse Zaken en minister Ploumen voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking over:

- **de brief van de minister van Buitenlandse Zaken van 22 maart 2013 houdende een reactie op het verzoek van de commissie over de ontwikkelingen in de Arabische regio (Kamerstuk 32 623, nr. 88).**

Van dit overleg brengt de commissie bijgaand geredigeerd woordelijk verslag uit.

De voorzitter van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
Eijssink

De voorzitter van de vaste commissie voor algemene commissie voor
Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking,
De Roon

De griffier van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken,
Van Toor

Voorzitter: Eijssink
Griffier: Van Toor

Aanwezig zijn acht leden der Kamer, te weten: Van Bommel, Bonis, Ten Broeke, Eijssink, Van Ojik, Omtzigt, De Roon en Sjoerdsma

en minister Timmermans van Buitenlandse Zaken en minister Ploumen voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, die vergezeld zijn van enkele ambtenaren van hun ministerie.

Aanvang 14.05 uur

De **voorzitter**: Ik open de vergadering. Ik heet de bewindslieden van Buitenlandse Zaken en van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking van harte welkom. Ik heet natuurlijk ook hun medewerkers en de mensen op de publieke tribune van harte welkom.

We bespreken vanmiddag met de ministers de brief over de ontwikkelingen in de Arabische regio. De spreektijd bedraagt zes minuten. Verder sta ik maximaal twee interrupties toe.

De heer **De Roon** (PVV): Voorzitter. Laat ik beginnen met het uitspreken van een woord van waardering voor de helderheid, de overzichtelijkheid en de toegankelijkheid van de brief die de Kamer van de minister van Buitenlandse Zaken heeft gekregen over de ontwikkelingen in de Arabische regio. Toch ben ik ook teleurgesteld over de brief. De brief gaat namelijk vooral over het verloop van de zogenaamde democratische transitie in de Arabische regio en de reactie van de regering daarop. Het beleid van de regering is vooral van een hoog OS-gehalte. En daar blijft het dan ook bij. Ik zou het een eendimensionale brief willen noemen. In de procedurevergadering van de Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken hebben we besloten om de regering om een brief te verzoeken en om vandaag een debat te organiseren over de Arabische regio. Ik herinner me nog heel goed dat toen ook is besproken dat de commissie behoefte had aan informatie en een debat over de grotere samenhang tussen de gebeurtenissen in de Arabische regio. Ik meen dat het de heer Van Ojik was die daar de meeste woorden aan wijdde. Ik heb hem daarin toen gesteund. Welk beeld de heer Van Ojik had en heeft bij die grotere samenhang, gaat hij ons zo meteen hopelijk zelf vertellen. Ik had toen zelf in ieder geval de verwachting dat de minister een beeld zou schetsen van de geopolitieke samenhang en van de belangen, niet in de laatste plaats economische belangen, van de spelers in de regio en van de spelers van buiten de regio die acteren in die regio. Verder wilde ik natuurlijk een analyse en een beeld van hoe dat doorwerkt in hun politieke en militaire handelen. En aan die verwachting voldoet de brief van de regering niet! Waarom de brief niet voldoet, zal ik met een voorbeeld verduidelijken. Iran wordt in zijn inkomsten gehinderd door de boycot tegen dat land. Iran had daarvoor een oplossing gevonden, namelijk de aanleg van een gaspijplijn Iran-Irak-Syrië. Dat gas moest komen uit een gasveld in de Arabische Golf, een gasveld dat Iran deelt met Qatar. In 2011 tekenden Iran, Irak en Syrië een overeenkomst over de aanleg van die pijplijn. Terwijl in 2011 de laatste hand aan die overeenkomst werd gelegd, ontstond er echter in Syrië – ineens! – verzet tegen het regime van Assad. Het regime reageerde daarop als een stier op een rode lap, helemaal fout natuurlijk. Het Syrische verzet had en heeft nog steeds een soennitische signatuur en het soennitische Qatar was er dan ook als de kippen bij om het verzet in Syrië snel tot een grote brand uit te laten slaan met als voor Qatar gunstig gevolg: voorlopig geen gaspijplijn Iran-Irak-Syrië. Maar het verhaal gaat nog veel verder, want Qatar en zijn grote buurland en partner Saudi-Arabië voelen zich bedreigd door Iran, waarschijnlijk terecht.

Dat betekent dat het verder opstoken van de strijd in Syrië een goede mogelijkheid is om de sjitische as Iran-Irak-Syrië-Libanon te verzwakken. En wat zien we dan? We zien dat Qatar en Saudi-Arabië op grote schaal wapens leveren aan strijdgroepen in Syrië. En die leveringen vinden plaats via Turkije. Er waren in de loop van het afgelopen jaar al heel veel aanwijzingen daarvoor en het artikel in de New York Times van 24 maart jongstleden van Chivers en Schmitt toont op overtuigende wijze aan dat met name vanaf het najaar van 2012 de wapenleveringen vooral vanuit Qatar via Turkije exponentieel toenamen. Het gaat om wapenleveringen waarvan, gelet op de omvang en de route, zeer aannemelijk is dat Turkije daarvan op de hoogte was en is. Volgens het artikel in de New York Times bevestigt Turkije zelfs zenders aan de vrachtwagens die de wapens vanaf Ankara en andere vliegvelden naar Syrië vervoeren. Met andere woorden: Turkije kan als medeplichtig aan die wapenleveranties worden beschouwd. En dat alles kan Syrië natuurlijk niet zijn ontgaan. Daarmee kom ik terug bij het najaar van 2012, toen er opeens die grote toename was van het aantal wapenleveranties. Dat was ook de periode waarin opeens de stationering van de Nederlandse Patriot-raketten in Turkije aan de orde kwam. Waarom was dat ook alweer? De informatie die wij kregen, was dat er geruime tijd tevoren een grensincident had plaatsgevonden waarbij een Turks dorp vanuit Syrië was beschoten. Maar daarna is dat niet meer gebeurd! Er was vanuit Syrië – die reden kwam er volgens de regering ook nog eens bij – een raket afgeschoten die in Noordwest-Syrië en dus niet in Turkije was terechtgekomen. Onze regering vond dat voldoende reden om onze Patriot-raketten voor een jaar in Turkije te stationeren met daaraan het prijskaartje van 42 miljoen euro, te voldoen door de Nederlandse belastingbetaler. Veel aannemelijker is natuurlijk dat Turkije behoefte had aan bescherming door Patriot-raketten vanwege haar medeplichtigheid aan die wapenleveranties aan de Syrische strijdgroepen, want dat Syrië die tsunami van wapens zou willen keren, wellicht met geweld tegen Turkije, was natuurlijk niet ondenkbaar. Het zou dan ook de conclusie kunnen zijn dat onze Patriot-raketten in Turkije staan, omdat Qatar en Saudi-Arabië, maar vooral Qatar, met Turkije als medeplichtige tegen de sjitische as een oorlog by proxy voeren in Syrië. Daar zijn we dus mooi ingetuind! Het was ook Qatar dat ineens een rol ging spelen bij het bestrijden van het regime Kadhafi. En wat stond daar tegenover? Daar stond tegenover dat Qatar een geweldige deal kon sluiten met de opstandelingen in Benghazi over – jawel! – olie die daar kan worden gewonnen. En wij maar denken dat het om democratisering en de rechtsstaat gaat. Ik gaf een voorbeeld van achterliggende motieven die kunnen verklaren waarom bepaalde dingen in de Arabische regio gebeuren zoals ze zijn gebeurd. Juist dit soort analyses – er zijn natuurlijk nog veel meer gebeurtenissen die je zo kunt analyseren – en de duiding van dit soort geopolitieke en economische belangen en verbanden zou ik graag van de regering krijgen. Ik vraag de minister daarom of hij bereid is om aan die behoefte tegemoet te komen door de Kamer op korte termijn een brief te sturen waarin juist deze dimensie gelegd wordt bovenop de brief die wij vandaag bespreken.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Voorzitter. Anders dan collega De Roon misschien denkt, zal ik in mijn bijdrage niet zozeer ingaan op de geopolitieke situatie in de regio als wel op de situatie van de bevolking in de landen in de Arabische regio. Ik blijf daarmee wat dichterbij de brief. Ik probeer mij daarmee ook wat meer te beperken tot punten waarop wij de regering kunnen vragen om wat meer te doen. Ik zeg dat niet omdat ik vind dat het kabinet weinig zou doen. Ik sluit mij namelijk aan bij de complimenten voor de brief. Ik voeg daar nog aan toe dat ik denk dat Nederland en de Nederlandse regering heel actieve spelers zijn in de Arabische regio. Daarover hebben wij de regering overigens al vaker

complimenten gemaakt. Juist de situatie en de soms wrede trekken van uitzichtloosheid en hopeloosheid in de regio verplichten ons om telkens weer te bedenken of we wat we al doen, kunnen aanvullen of kunnen verbeteren binnen de kaders van wat we al doen. In de mij resterende vijf minuten zal ik proberen om daarvoor een aantal suggesties te doen. Het is duidelijk dat de Arabische Lente de mensen die daarvoor streden, nog lang niet heeft gebracht wat ze daarvan hadden gehoopt en verwacht. Ik zeg dat heel kort door de bocht, maar volgens mij weet iedereen wat ik bedoel. Er zijn nog heel veel obstakels op weg naar vrijheid en democratie en die zullen – helaas gaat het vaker zo – met vallen en opstaan worden weggewerkt. In heel veel landen die wij vandaag onder de titel «Arabische regio» bespreken – Egypte, Tunesië, Libië en Syrië – is sprake van een steeds verdere beperking van de ruimte voor vrouwen, minderheden, critici van de regering en het maatschappelijk middenveld. De nieuwe machthebbers in de landen van de Arabische regio grijpen naar instrumenten en middelen die eerder gebruikt werden door hun voorgangers, de gewraakte dictators tegen wie door de bevolking zo hard is gestreden. De Egyptische Moslimbroederschap lijkt bijvoorbeeld zo druk met het bestendigen van de eigen macht dat het niet doorheeft dat de steun voor de eigen partij in de Egyptische samenleving steeds verder afbrokkelt en uiteindelijk helemaal lijkt te verdwijnen.

Vrouwen dreigen hun positie en rechten volledig te verliezen. De conservatieve regering van bijvoorbeeld Egypte laat het na, vrouwen te beschermen en daders van aanranding op het Tahrirplein – we kennen allemaal de verhalen – te vervolgen. De regering probeert ondertussen aan alle kanten de rechten van vrouwen verder in te perken, via de eigen wetgeving en via internationale fora. In Tunesië bepaalt artikel 28 van de ontwerptekst van de nieuwe grondwet dat vrouwen complementair zijn en dus niet gelijk aan mannen, terwijl Tunesië juist een traditie kende van heel grote vrouwenparticipatie. In Libië worden vrouwelijke activisten bedreigd, ontvoerd en mishandeld door religieuze extremisten en ondertussen worden in Syrië door beide partijen verkrachting en geweld tegen vrouwen gebruikt als instrument in de oorlog.

De minister van Buitenlandse Zaken heeft eerder aangegeven dat de participatie van vrouwen een prioriteit is in het beleid voor de Arabische regio en dat Nederland in dezen een voortrekkersrol heeft binnen de EU. Vanuit de EU wordt ook naar Nederland gekeken. Ik roep de bewindslieden op om deze positie te gebruiken. Is de minister bereid om een brede agenda voor de Arabische regio op te stellen en om duidelijke doelen en instrumenten aan te geven? Hieronder kunnen zaken vallen als de inzet op vrouwenquota, geoormerkte financiering van vrouwenorganisaties, bevordering van actieve deelname van vrouwenorganisaties aan vredesbesprekingen et cetera. Is de minister bereid, gender alsnog tot een onderdeel te maken van de meerjarige werkplannen van de ambassades in de regio? Is de minister ten slotte bereid om geld vrij te maken specifiek voor organisaties die zich in Syrië en in Syrische vluchtelingenkampen inzetten om geweld tegen vrouwen, kindhuwelijken en prostitutie tegen te gaan?

Niet alleen de positie van vrouwen, maar ook de positie van minderheden, critici van regeringen en maatschappelijke organisaties staat in alle landen van de Arabische regio enorm onder druk. In Egypte wordt het NGO's op dit moment vrijwel onmogelijk gemaakt om te werken. Is de minister van plan om er bij de Egyptische regering op aan te dringen dat de nieuwe restrictieve NGO-wetgeving niet wordt ingevoerd? En hoe gaat de minister er druk op zetten dat het democratische proces in deze landen geen teruggang kent?

Wat GroenLinks betreft gebeurt dit niet alleen door negatieve ontwikkelingen te straffen, maar juist ook door positieve ontwikkelingen te belonen. Wij zijn groot voorstander van het instellen van heldere benchmarks en doelstellingen bij het aangaan van relaties, financieel of

anderszins, maar het «more for more, less for less»-principe kent ook het risico dat tegenvallende ontwikkelingen leiden tot afzijdigheid. De inzet van de minister om vooral in te zetten op landen en thema's die kansrijk zijn – we hebben dat in de brief kunnen lezen – vergroot dit risico. De situatie in Syrië verslechtert per minuut. Ik ga niet al die verschrikkelijke cijfers herhalen die we dagelijks in de krant kunnen lezen. Ik zou er een concrete vraag over willen stellen. Duitsland heeft recentelijk aangekondigd 5.000 Syrische vluchtelingen op te nemen en Europees Commissaris Malmström heeft andere lidstaten opgeroepen om dit voorbeeld te volgen. Hoe staat Nederland hiertegenover? Ik roep de Nederlandse regering op om het voorbeeld van Duitsland te volgen en het appel van de Europees Commissaris recht te doen. Een deel van de vluchtelingen die in de buurlanden van Syrië aankomen, is van Palestijnse afkomst. Zowel Libanon als Jordanië geeft deze Palestijnen niet dezelfde zorg en rechten als Syrische vluchtelingen die niet van Palestijnse afkomst zijn. Jordanië stuurt hen zelfs terug de grens over. Is de minister bereid er hard op in te zetten dat alle vluchtelingen een juiste behandeling krijgen?

De heer **Van Bommel** (SP): Voorzitter. Voordat ik wat algemene punten naar voren breng, ga ik in op de situatie in en rond Syrië, omdat Syrië naar de opvatting van de SP de grootste brandhaard is in de Arabische regio. Bovendien zien we ontwikkelingen waar ook Nederland en Europa direct en indirect mee te maken hebben.

In de brief van de minister staat: de inzet van Nederland is gericht op het beëindigen van het geweld en het bereiken van een politieke oplossing voor het conflict. Gezien dat uitgangspunt kan Nederland niet zwijgen wanneer onze bondgenoten voorstellen om wapens te leveren aan de opstandelingen. Dan kan Nederland niet zwijgen wanneer Amerika aangeeft toe te staan, goed te keuren dat Qatar en Saudi-Arabië wapens leveren aan de opstandelingen in Syrië. De gematigde leider van de oppositie, de man op wie het Westen zijn hoop had gevestigd, is teruggetreden en met hem een aantal andere krachten waarop we onze hoop hadden gevestigd. Met het oog daarop kan en mag Nederland niet zwijgen wanneer het conflict verder van buitenaf wordt gevoed. De heer De Roon noemde het een oorlog by proxy. Dat is het inderdaad. Dat is het al veel langer en wanneer de tekenen daarvan nu direct via NAVO-bondgenoot Turkije zichtbaar worden en openlijk worden uitgesproken, moet Nederland daar een tegenwicht voor zijn. Zijn wij dat niet, dan kunnen wij die zinnen in de brief over een geweldloze politieke oplossing niet waarmaken. We zouden die paragraaf dan onmiddellijk moeten verwijderen.

Mijn zorg dat het geweld in Syrië alleen maar zal toenemen, wordt door iedereen gedeeld. Het is dan ook vooral de vraag wat ons met het oog daarop te doen staat. In een algemeen overleg over de Raad Buitenlandse Zaken hebben we gesproken over de verlenging van het wapenembargo. We hebben de minister toen de ruimte gegeven om eventueel mee te bewegen met Europese ontwikkelingen. Die ontwikkelingen zijn geen werkelijkheid geworden en daarover ben ik blij, maar het roept wel de vraag op welk standpunt de minister nu denkt in te gaan nemen. Wat is zijn verwachting van de houding van de Europese voorstanders van de verruiming van het wapenembargo? Ik vraag dat, omdat een verstandig politicus, Kofi Annan, heeft gezegd dat het inmiddels te laat is om het conflict in Syrië met militaire middelen te beslechten. Kortom, er zijn allerlei geluiden en ontwikkelingen die ons zouden moeten dwingen om in elke zin meer aandacht te besteden aan het vraagstuk Syrië. Ik zeg «in elke zin», want we zullen zeker ook meer aandacht moeten besteden aan de vluchtelingen. Ik heb daar de vorige keer al het een en ander over gezegd en ik zal dat nu niet herhalen.

De brief van de bewindslieden is op een aantal onderdelen heel precies. Dank daarvoor! Over de positie van vrouwen en minderheden en over de economische neergang is de brief heel duidelijk. Het zijn allemaal ontwikkelingen die inderdaad voor een parlement in het vrije Westen een uitstekende maatstaf zijn om de ontwikkelingen in de regio aan af te meten. Dat we aspecten uit die thema's als conditionaliteit nemen voor de steun van Nederland en Europa aan ngo's, ontwikkelingen en zo mogelijk aan regeringen, is een goede zaak. «More for more, less for less» is wat de SP betreft een uitstekend principe, zolang het maar aan heldere mensenrechtencriteria te toetsen is. Als het wordt gezien als een richting, een beweging op grond waarvan wij kunnen zeggen «het gaat daar redelijk goed», dan is mijn fractie er niet tevreden mee. We zullen dan ook moeten kijken naar concrete, het liefst meetbare, resultaten en ontwikkelingen. Ik denk dan bijvoorbeeld aan de positie van vrouwen en de mate waarin vrouwen kunnen deelnemen aan het openbaar bestuur en aan maatschappelijke ontwikkelingen en organisaties. Dat is een kwestie van tellen! Soms is de participatie van vrouwen letterlijk te meten en als dat zo is, kun je het natuurlijk vergelijken met de situatie daarvoor. Als we dat doen, zullen we moeten vaststellen dat de situatie in sommige landen in deze situatie er niet op vooruit maar erop achteruit gaat. «More for more, less for less» zou dus in die gevallen uitkomen op «less for less». Ik noem dit voorbeeld, omdat ik graag van de regering wil horen of zij op dezelfde wijze dit principe zal hanteren. Dat zou namelijk betekenen dat de bewindslieden naar de Kamer terug moeten komen om op een aantal van deze terreinen – religieuze minderheden, etnische minderheden, de positie van vrouwen en homoseksuelen – aan te tonen dat het inderdaad beter gaat, dat meer steun gerechtvaardigd is en dat men terecht vertrouwen heeft in deze landen.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik steun de benadering van de regering, maar ik zie ook risico's. Als het «less for less» wordt in plaats van «more for more», dreig je namelijk geleidelijk terecht te komen in een positie van afzijdigheid. Aan die op zichzelf gerechtvaardigde conditionaliteiten is dan immers niet voldaan. Ziet de heer Van Bommel dat risico ook?

De heer **Van Bommel** (SP): Ik zie dat risico wel degelijk. Het algemene adagium «more for more, less for less» mag in mijn ogen dan ook niet betekenen dat je vervolgens achteroverleunt en als een boekhouder bekijkt wat de ontwikkelingen zijn. Binnen dat instrument zul je naar gelaagdheid moeten zoeken. Als bijvoorbeeld blijkt dat de overheid niet levert, dan kun je je aandacht verplaatsen naar maatschappelijke organisaties. Als die ook niet leveren, kunnen we kijken naar zusterorganisaties in andere landen die samenwerken met organisaties in dat land. Binnen het principe «more for more, less for less» kun je met andere woorden op zoek gaan naar verschillende lagen om te voorkomen wat de heer Van Ojik nu suggereert. Het is namelijk een terechte angst dat je in een neerwaartse spiraal terechtkomt wanneer je wat minder gaat doen telkens wanneer het in een bepaald land slechter gaat. De participatie van de groepen die ik zojuist noemde, moet ons doel zijn. Een ander doel is wat mij betreft een eerlijkere verdeling van de welvaart. Ik ben namelijk bezorgd dat er samenlevingen ontstaan waarin de mensen die het voor het zeggen hebben, het voor zichzelf en verwante groepen goed regelen. Mensen die aan de onderkant hangen, kunnen daardoor niet langer deelnemen aan de samenleving. Ik deel de zorg van de heer Van Ojik, maar ik denk wel dat het negatieve gevolg dat hij schetst, ondervangen kan worden.

Mevrouw **Bonis** (PvdA): Hoe beoordeelt de heer Van Bommel de termijnen? Ik vraag dat, omdat in de brief staat dat de blik nadrukkelijk gericht dient te zijn op de lange termijn. Ik ben dat heel erg met de

regering eens en ik zal dat zeker ook toelichten in mijn eigen inbreng. Conditionaliteit is verder natuurlijk een rekbaar begrip, want je moet dat afmeten aan de tijdspanne die je eraan verbindt. Heel veel ontwikkelingen in de regio zijn eigenlijk hinkstapsprongen. Het is geen lineair proces en dat maakt het eveneens lastig om de conditionaliteit te definiëren. Ik begrijp dat de heer Van Bommel behoefte heeft om voortgang te bemoedigen, aan te moedigen of af te dwingen, maar daardoor kun je je ook in je eigen voet schieten. Ik zou daarom graag zien dat de heer Van Bommel de regering wat meer armslag geeft.

De voorzitter: Mijnheer Van Bommel, u hoeft niet uw hele visie te herhalen. Dat hoeft echt niet van mevrouw Bonis!

De heer Van Bommel (SP): Mevrouw Bonis heeft helemaal gelijk: de termijnen zijn allesbepalend. De mensen die zeggen dat we van een Arabische Lente in een Arabische Winter terecht zijn gekomen, gaan uit van een tijdspanne van zes maanden. En zes maanden is veel te kort om dit te kunnen beoordelen! Als een dictatuur of een repressief regime verdwijnt, dan volgt daarop altijd een overgangperiode die langer duurt dan zes maanden. Het zou zelfs weleens zes jaar kunnen duren. Het is dan ook onzin om binnen die conditionaliteit vast te leggen dat er binnen een jaar meetbare resultaten moeten worden geboekt en dat je er anders de stekker uit trekt. Van die school ben ik dus niet! Het gaat om de langere termijn, maar dat laat onverlet dat je wel je hoop moet kunnen vestigen op structuren en de ontwikkeling van structuren die op termijn die resultaten kunnen opleveren. Dat is de kern van de zaak.

De voorzitter: U hebt nog een minuutje spreektijd over. U moet dus afronden.

De heer Van Bommel (SP): Er moet meer aandacht komen voor de vele doodstraffen in Saudi-Arabië en voor de mensenrechtenactivisten die in de gevangenis worden gegooid. In het verleden had Nederland het instrument van het volgen van mensenrechtenactivisten, omdat je op die manier in een bepaald land heel veel kon doen. Worden de processen tegen Mohammed al-Qahtani en Abdullah al-Hamad gevolgd? Ik vraag dat, omdat Amnesty International heeft gesteld dat wij er zo voor kunnen zorgen dat Saudi-Arabië weet dat er over zijn schouders wordt meegekeken.

Jordanië is een partnerland van Nederland. Er loopt een programma ter versterking van de veiligheid en om de terroristische dreiging te beperken. In dat verband wordt er ook gewerkt met drones. Afgelopen zondag was er op de radio een buitengewoon indrukwekkende rapportage van Bureau Buitenland waaruit bleek dat de inzet van drones contraproductief werkt. De bevolking raakt daar buitengewoon door getraumatiseerd. Volgens Jemenexpert Gregory Johnson is er hierdoor zelfs sprake van een verdrievoudiging van de praktische steun voor Al Qaida in die regio. Graag meer aandacht voor deze problematiek en een duidelijke uitspraak! Ik weet dat de minister worstelt met de rechtvaardigheid, de legitimiteit en de grondslag voor de inzet van drones. In Jemen gaat het duidelijk fout en dan moet Nederland spreken.

Mevrouw Bonis (PvdA): Voorzitter. Twee jaar geleden keken we met grote bewondering naar al die moedige burgers, vrouwen en jongeren voorop, die massaal in opstand kwamen tegen hun eigen dictators, dictators die symbool stonden voor politieke repressie en economische uitbuiting. Misschien hoopten we toen wel dat die opstand tot snelle en substantiële vooruitgang zou leiden. Intussen is duidelijk dat het democratiseringsproces in deze landen bepaald geen lineair traject is richting rechtsstaat. Daarom veel dank voor de brief van de minister van Buitenlandse Zaken

van 22 maart. Die brief bevat namelijk een goede weergave van de complexe problematiek aan de zuidflank van de Europese Unie. In deze brief schetst de minister de toegenomen instabiliteit en verwarring, het geweld tegen en tussen burgers, de afnemende politieke ruimte voor vrouwen, andersdenkenden, religieuzen en etnische minderheden en het uitblijvende economische perspectief, met name voor de miljoenen jongeren die zich aan de kant voelen staan.

Het is duidelijk dat de landen in de Arabische regio voor een enorme uitdaging staan en dat we nog maar moeten zien waar dit transitieproces op uitdraait. Dat is geen reden om ons te laten ontmoedigen! De Arabische regio grenst direct aan de Europese Unie. We zitten er letterlijk en figuurlijk aan vast. Afzijdigheid is geen optie, niet alleen omdat de mensen in de Arabische regio recht hebben op onze steun, maar ook omdat toenemende druk op de ketel daar automatisch leidt tot reper-cussies hier. Hannibal ad portas!

Blijvend engagement met de landen aan onze zuidflank is dus zowel in hun belang als in het onze. De Partij van de Arbeid ondersteunt daarom de keuze van het kabinet om de positieve ontwikkelingen in de Arabische regio te steunen en de negatieve te ontmoedigen. Bij mijn fractie staat daarbij de bestrijding van geweld bovenaan. Ik denk dan natuurlijk op dit moment in de eerste plaats aan Syrië.

Tijdens het afgelopen Gymnichoverleg in Dublin kwam de vraag aan de orde of de EU het wapenembargo tegen Syrië zou moeten verlichten ten gunste van de gematigde oppositie. Ik bedank de minister voor het verslag van dat overleg, dat ik vanochtend mocht ontvangen. Daarin schrijft hij terecht dat de voorstanders van verlichting van het lopende wapenembargo de tegenstanders ervan moeten overtuigen dat de voordelen opwegen tegen de nadelen, nadelen als het risico op proliferatie, de toename van het geweld en de escalatie van het conflict naar andere delen van de regio. Mijn fractie deelt de inschatting van de minister dat daarover meer helderheid geboden moet worden. Kan hij aangeven hoe deze discussie nu verder in de Raad zal worden opgepakt? Kan hij ook aangeven welke andere wegen de EU nog openstaan om de door ons allemaal gewenste oplossing dichterbij te brengen? Is de minister het met mij eens dat we niet nog eens twee jaar zo door kunnen gaan?

Hoe moet de EU reageren op de aanzwellende stroom van Syrische vluchtelingen? Meer dan een miljoen verblijven er nu al in de buurlanden. De stroom groeit nog dagelijks en er is natuurlijk een grens aan de opvangcapaciteit van de regio.

De heer **Van Bommel** (SP): Mevrouw Bonis refereert aan wat er in de brief staat over de inzet van de regering om het geweld in de regio te beëindigen en om een politieke oplossing te bereiken. Ze verwijst verder naar de uitkomst van het Gymnichoverleg. Hoe staat mevrouw Bonis dan tegenover de Amerikaanse opstelling? Ik vraag dat, omdat Amerika inmiddels openlijk goedkeurt dat Saudi-Arabië en Qatar wapens leveren aan de opstandelingen. Overigens geven de Amerikanen ook zelf aan dat ze niet kunnen bepalen waar die wapens precies terechtkomen en kwalificeren ze zelfs een deel van de opstandelingen als een terroristische organisatie.

Mevrouw **Bonis** (PvdA): In tegenstelling tot wat de heer Van Bommel suggereert, heb ik Washington nog niet horen bevestigen dat men deze wapenexporten goedkeurt. Ik heb de visie daarop van de administratie in Washington nog niet gehoord en ik wil daar ook niet op vooruitlopen. Het zijn allemaal geruchten, die wellicht waar, maar wellicht ook niet waar zullen blijken te zijn. Het lijkt mij niet erg zinvol om daar op dit moment over te speculeren.

De heer **Van Bommel** (SP): Volgens mij blijkt uit de berichten in de internationale media duidelijk dat die wapenleveranties worden goedgekeurd door de Verenigde Staten. Dat zou onder meer blijken uit verklaringen van woordvoerders van het CIA. Men moedigt het dus aan. Dat is mevrouw Bonis toch zeker niet allemaal ontgaan?

Mevrouw **Bonis** (PvdA): Ik hoor de heer Van Bommel zeggen dat het in de media bevestigd zou zijn. Daarmee bevestigt hij wat mij betreft alleen maar het feit dat de regering in Washington het nog niet bevestigd heeft. Ik denk dat de heer Van Bommel net als bijna iedereen bang is voor proliferatie. Ik maakte daar zojuist niet voor niets een opmerking over. Het is niet goed dat de hoeveelheid wapens in Syrië toeneemt, want het is daar echt een heel chaotische situatie. Daartegenover staat mijn zorg dat een grote groep burgers verpulverd dreigt te worden door de moordmachine van Assad. We zien verder dat er ook extremisten worden bewapend door allerlei groeperingen. Ik wil met het oog daarop van de minister horen hoe hij desondanks dat politieke kanaal denkt te kunnen bewandelen en hoe hij beide partijen aan de onderhandelingstafel denkt te krijgen. Dat is de zaak waar het nu om gaat. De hele internationale gemeenschap zal zich daarvoor moeten inzetten. We zullen daarvoor de druk op China en Rusland moeten vergroten, opdat ook de Veiligheidsraad eendrachtig gaat optreden. Zolang dat niet gebeurt, is dat politieke traject nog ver uit beeld. Maar het is wel waarnaar we moeten streven.

De vluchtelingenproblematiek rond Syrië leidt in Libanon tot grote spanningen. Libanon is een klein land met een kleine bevolking, maar de influx in dit land vanuit Syrië is al meer dan een kwart van de eigen bevolking. Hoe kunnen we voorkomen dat daardoor het conflict in Libanon, een land dat al een langdurige burgeroorlog achter de rug heeft, opnieuw uitbarst?

De **voorzitter**: Mijnheer van Ojik, dit wordt wel uw tweede interruptie!

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Voorzitter, dat is waar, maar ik ga het toch maar doen.

Ik verwees zojuist naar Duitsland, omdat dit land 5.000 Syrische vluchtelingen op zal nemen, en naar de oproep van de Europees Commissaris. Hoe staat de fractie van de Partij van de Arbeid tegenover het opnemen van extra Syrische vluchtelingen om die onaanvaardbaar grote vluchtelingendruk in de regio wat te verlichten?

Mevrouw **Bonis** (PvdA): De druk is inderdaad erg groot. Ik denk overigens wel dat we de Nederlandse regering moeten complimenteren met hetgeen zij heeft gedaan om de nood te verlichten. We hebben echt enorm veel steun, bijna 30 miljoen, geboden.

We moeten dit conflict natuurlijk integraal benaderen. We spraken zojuist dan ook terecht over een politieke oplossing, want die is verre verkieslijk boven het door laten woekeren van het conflict. Dat komt immers neer op dweilen met de kraan open. Voordat ik antwoord geef op de vraag van de heer Van Ojik, wil ik daarom van de regering horen hoe zij in grote lijnen het verloop van het conflict in Syrië beoordeelt.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Dat is uiteraard het goede recht van mevrouw Bonis. Het is natuurlijk goed dat wij heel veel doen om de nood in de vluchtelingenkampen te lenigen. GroenLinks is daar dan ook altijd heel positief over geweest. Een van de redenen waarom de spanning in de regio blijft oplopen, is dat steeds meer mensen op de vlucht slaan. Deze mensen krijgen ruimschoots humanitaire hulp, onder meer uit Nederland, maar dat laat onverlet dat de spanning tussen de vluchtelingen en de lokale bevolking alleen maar groter wordt. Dat is de reden

waarom ik van mening ben dat wij meer zouden moeten doen om mensen in Nederland op te nemen. Ik begrijp dat mevrouw Bonis wil wachten op het antwoord van de minister, maar zij moet toch toegeven dat je alleen echt iets aan de spanning in de regio kunt doen als je bereid bent om meer te doen dan het vergroten van de humanitaire hulp.

Mevrouw **Bonis** (PvdA): Ik ben het met de heer Van Ojik eens dat Nederland niet alleen trots kan zijn op zijn humanitaire steun aan de regio, maar ook op zijn asielbeleid, beleid dat inhoudt dat we nu ook hier mensen opnemen. Verder weet ik van de minister dat hij hard werkt om een beperkt aantal Syrische studenten op te nemen, maar dat moet uiteraard wel passen binnen de mogelijkheden van Nederland. Het is een mooi voorbeeld van een actie om hoop te bieden aan studenten, hun families en de mensen in hun omgeving.

Voorzitter. Nu we spreken over geweld in de regio, ontkom ik er niet aan om ook enkele woorden te wijden aan het Midden-Oosten Vredesproces, juist ook omdat de Palestijnse kwestie de gemoederen in de Arabische regio vaak zo hoog doet opblaaien. Over de inzet van de ministers spraken we al eerder, maar intussen hebben we een nieuw kabinet in Israël en is het bezoek van president Obama aan Jeruzalem en Ramallah achter de rug. Hoe hoog schat de minister de kans in dat het vredesproces nog dit jaar nieuw leven wordt ingeblazen? Van het net aangetreden kabinet in Israël wordt al gezegd dat het het meest pro-nederzettingenkabinet ooit is. Des te relevanter lijkt mij daarom het voornemen van het kabinet om producten uit die nederzettingen te etiketteren. Kan de minister aangeven hoe het daarmee staat?

In dit verband wil ik ook graag nog eens aandacht vragen voor de situatie in de Westelijke Sahara. Volgens internationaalrechtelijke uitspraken is dit eveneens bezet gebied. In een recent debat over Egypte gaf de minister aan bereid te zijn om zich daar nog eens over te buigen. Heeft hij hier inmiddels gedachten over?

Met het oog op de tijd beperk ik me vanaf nu tot enkele specifieke punten. Complimenten aan het kabinet – en dat geldt nadrukkelijk ook voor minister Ploumen – voor de enorme inzet die wordt betracht om de veiligheid en de democratische cultuur te bevorderen in de Arabische regio, met economische groei als aanjager van beide. Daar kan Nederland trots op zijn! Bij dit alles blijft het van belang om deze inspanningen voor, door en met vrouwen en meisjes te doen. Dat kan niet genoeg worden gezegd, iets wat ik geheel eens ben met de heer Van Ojik. Op dit moment dreigt de revolutie haar eigen vrouwen op te eten en dat tij moet gekeerd. De Partij van de Arbeid acht het van groot belang dat Arabische vrouwen en meisjes beter uit deze transitiefase komen en niet slechter. Ik ben dan ook zeer ingenomen met het voornemen van het kabinet om een dialoog aan te gaan met islamitische partijen, partijen die over veel zaken fundamenteel anders denken. Maar zolang dat met respect gepaard gaat en zonder geweld, is een dialoog met hen de manier om voeling te houden met de Arabische straat, waar miljoenen arme mensen in religie vluchten bij gebrek aan perspectief. Daarom ben ik eveneens blij met de aandacht van het kabinet voor de ondersteuning van beroepsonderwijs, werkgelegenheidsstimulatie, particuliere sectorontwikkeling en vooral ook het wegnemen van handelsbarrières tussen de EU en Arabische landen. Met name de jeugdwerkloosheid daar is een tikkende tijdbom.

Het lijkt mij bij alle Nederlandse inspanningen van groot belang dat onze ambassades in de Arabische regio hun nuttige werk kunnen blijven doen. De AIV benadrukte dat deze week ook al. Ik denk aan de zaken die ik eerder noemde, maar ook aan het bijwonen van rechtszittingen; collega Van Bommel verwees er al naar. Dat laatste vergt immers een forse personele inzet, maar die kan soms wel veel effect sorteren in de strijd om een eerlijk proces voor mensenrechtenactivisten, mensen die de minister hoog in het vaandel heeft. Hoe beoordeelt de minister eigenlijk de

ontwikkelingen op het Arabisch schiereiland? Ik vraag dat, omdat ik in zijn brief de golfstaten een beetje heb gemist. Maar wellicht is er een reden waarom deze landen niet aan bod zijn gekomen.

Terecht kijken miljoenen Arabieren naar de EU als een paradijs voor vrijheid, recht en welvaart, vergeleken met de situatie in hun eigen landen. Laten wij dan ook vooral naast onze burens blijven staan in deze zo turbulente jaren.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Mevrouw Bonis vindt het van groot belang dat de ambassades in die regio hun werk kunnen blijven doen. Betekent dat volgens mevrouw Bonis dat deze ambassades koste wat kost opgehouden moeten worden?

Mevrouw **Bonis** (PvdA): De heer Sjoerdsma is zich er vast van bewust dat de woorden «koste wat kost» in deze tijden nogal beladen zijn. We zijn bezig met een enorme bezuinigingsoperatie die ook het ministerie van Buitenlandse Zaken helaas heftig zal raken. We weten allemaal dat de minister werkt aan een brief met zijn visie op het postennetwerk. Dat is natuurlijk het moment om met hem in discussie te gaan. Ik leg mij vandaag dus absoluut niet vast op welke ambassades wel of niet opgehouden moeten worden. Ik benadruk vandaag wel nog een keer dat juist de posten in deze buurlanden van de EU van onschatbare waarde zijn voor ons buitenlandse beleid.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Als u het voor het zeggen had, hield u dus in ieder geval deze ambassades open.

Mevrouw **Bonis** (PvdA): Ik meen dat ik helder genoeg ben geweest. Ik neem geen voorschot op de discussie over welke ambassade wel en welke niet open zou moeten blijven. Er is zijn ook andere regio's in de wereld en de belangen moeten straks afgewogen worden. Het is een complexe zaak en ik zie dan ook uit naar de visie van de minister hierop, een visie die hij nog dit voorjaar naar de Kamer zal sturen.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Voorzitter. De minister schrijft in zijn brief: we leven tussen hoop en vrees. Hoop op democratie en vrees voor tegenslagen. We mogen ons ook niet laten vangen tussen hoop en vrees, want we hebben eigenlijk slechts één optie en wel om de Arabische transitie te laten slagen. Dat zijn we niet alleen aan de vreedzame demonstranten, maar ook aan onszelf verplicht. Anders krijgen wij de problemen op ons bordje: vluchtelingen, terrorisme, armoede. Het heeft dan ook heel weinig zin om zo sterk de nadruk te leggen op wat er allemaal niet zou moeten gebeuren: geen geld meer naar Egypte, nooit tornen aan het wapenembargo voor Syrië en geen engagement vanwege de islamitische leiders. Dat soort absolute stellingnames past volgens mij niet bij de dilemma's die op dit moment bij ons voorliggen.

De minister is met een duidelijke analyse gekomen, maar zijn ambities mogen wat mij betreft duidelijker en zijn prioriteiten scherper. Ik zie in de Arabische regio namelijk grote verschillen. Maar onze houding moet niet van het ene op het andere moment veranderen. We moeten consistent en kritisch zijn en soms bekruipt mij het gevoel dat de golfstaten, staten die in de brief eigenlijk niet voorkomen, een status aparte hebben. Ze zijn economisch zo interessant dat ze worden ontzien op het gebied van mensenrechten. Loopt onze geloofwaardigheid daardoor geen gevaar? De minister schrijft dat hij wil inzetten op landen die het hoogste rendement beloven. Welke landen zijn dat eigenlijk? Consistent zijn betekent ook dat alle landen in transitie een beter economisch perspectief geboden moet worden. Gaat de minister voor Handel zich binnen de EU inzetten voor één EU-plan om de regio te stimuleren?

In de Arabische Lente eisten de stemlozen hun stem op en wij moeten dat geluid versterken. Ik denk dan in de eerste plaats aan vrouwen, want voor die groep vraagt mijn partij D66 vandaag speciale aandacht. Vrouwen waren cruciaal voor de revolutie, maar nu de buit binnen is, mogen ze terug naar de keuken. Bijltjesdag voor de vrouwen! De minister gaat met Hivos en PricewaterhouseCoopers een programma oprichten. Dat is mooi, maar wat gaan we precies doen? Hoe gaat Nederland zijn leidende rol binnen de Europese Unie invullen? Welke rol spelen vrouwenrechten binnen het «more for more, less for less»-beleid? Ik vraag het kabinet verder om de regio onze unieke expertise aan te bieden bij het schrijven en implementeren van nationale actieplannen voor VN-resolutie 1325. Ik hoorde daar vandaag brede steun voor.

Ook geografisch zou Nederland wat mij betreft werk moeten maken van het versterken van het geluid van stemlozen. Ik denk dan aan de Westelijke Sahara, het gebied waar de Arabische Lente eigenlijk begonnen is. Het is namelijk het enige land in Afrika dat nooit gedekolonialiseerd is. Is het niet de hoogste tijd dat de Europese Unie deze impasse doorbreekt? Is het vrijhandelsakkoord met Marokko niet een goede gelegenheid om de druk een beetje op te voeren?

Steun voor de autoriteiten die dat verdienen, maar altijd steun voor de bevolking en het maatschappelijk middenveld. Daar moet namelijk uiteindelijk die broodnodige verandering vandaan komen. Doen we dat wel voldoende? Bevroren steun aan regeringen blijkt in de praktijk heel lastig aan te wenden voor het maatschappelijk middenveld. Neem Egypte: een doorn in het oog van mijn fractie. Kunnen we dit makkelijker maken? De AIV suggereerde niet zo heel lang geleden een verruiming van de zogenaamde mobiliteitspartnerschappen. Nu komen studenten, ondernemers en journalisten de Europese Unie praktisch niet in, zelfs niet voor een heel korte periode. Gaat de minister daaraan iets doen?

Het is van cruciaal belang dat we weten wat er op de grond speelt. Het spijt mij dan ook dat het kabinet ervoor kiest om te korten op ambassades. Hoe gaan we daarmee om in het geval van de Arabische regio? Is er conform het AIV-advies nog wel voldoende analysecapaciteit op de posten? Is er nog wel voldoende capaciteit om processen te volgen en om mensenrechtenverdedigers te faciliteren? Kunnen ambassades in de buurlanden van Syrië voldoende aandacht besteden aan de gevolgen van die crisis?

Voorzitter. Mijn laatste punt betreft de Europese Unie. Mijn fractie vond en vindt de directe reactie van de Europese Unie op de omwenteling voldoende, maar we mogen niet inzakken. Ik licht er een zorgpunt uit waar de Europese Unie volgens mij het verschil zou kunnen maken: het hervormen van de veiligheidssector, het onder civiel gezag brengen van politie en leger, het voorkomen van staatsgrepen. Dat is allemaal cruciaal, maar de Europese Unie laat hier kansen liggen. Wil de minister hierop inzetten?

Laten we ons dit derde jaar van de transitie nog meer inzetten om goedwillende krachten te steunen en om autoritaire krachten tegen te gaan. Laten we de onvoorspelbare democratie blijven steunen boven voorspelbare dictatuur.

De heer **Ten Broeke** (VVD): Voorzitter. De Arabische straat is sinds de opstand tegen repressieve regimes – overigens met wisselende uitkomsten en met wisselend succes en zeker met wisselende drijfveren – niet uit onze aandacht verdwenen. En dat is maar goed ook. Zoals bekend had de VVD niets met de naïviteit van veel partijen over de mensen die het Tahrirplein zijn opgegaan. Ik heb het destijds ook zelf bezocht. Het minimumloon zou overal worden ingevoerd. Het klonk allemaal prachtig, maar vandaag hebben we te maken met de keiharde realiteit van landen die het moeilijke pad naar de democratie proberen te vinden. Ik heb ook

niets met het alarmisme van uiterst rechts, dat het liefst met de rug naar de ontwikkelingen en dus ook naar het buitenland toe staat. Waar het op aan komt, is dat we ons realiseren in welke omgeving we wonen, leven en moeten werken. De Europese omgeving is een omgeving waar de Pax Americana is verdwenen. Het is een omgeving waarin we onze eigen boontjes moeten doppen. We zullen zelf onze veiligheidsparaplu moeten gaan ophouden. We zullen namelijk niet meer te hulp worden geschoten door anderen. En dus heeft Europa behoefte aan een buurtwacht, een Europese buurtwacht. Met 44.000 kilometer zee grens en 9.000 kilometer landsgrens is het van uitermate groot belang dat Europa eindelijk eens werk maakt van een serieus Europees veiligheidsbeleid en buitenlands beleid. Dat moeten we echter niet doen op de highbrow manier waarop we dat tot nu toe deden en ook niet met het zouteloze proza dat we elke dag van Ashton over ons uitgestort krijgen. Dat is namelijk buitengrenspolitiek en de ontwikkelingen in de Arabische regio bewijzen dat eens te meer.

De VVD vindt al langer dat we initiatieven moeten ontwikkelen voor landen met een forse marine, zoals Nederland, die de benodigde capaciteiten hebben voor grenstoezicht. Ik hoor graag van de minister of hij op dat vlak initiatieven zal ontplooien. Ik weet dat zijn collega van Defensie al heeft aangegeven het serieus te willen onderzoeken. Daar zou bij horen dat we Frontex upgraden tot een echte Europese kustwacht met alle bijbehorende bevoegdheden, dus ook met de bevoegdheid om vluchtelingen op te pakken en ze het liefst regionaal terug te plaatsen. Dat is vanuit ons perspectief de negatieve kant van wat er in de Arabische straten gebeurt. Die negatieve kanten krijgen terecht heel veel aandacht. Tegelijkertijd kunnen we ons om die reden niet permitteren om de regio de rug toe te keren. Onze belangen zijn hier namelijk direct in het geding. Twee derde van de bevolking is onder de 30 jaar en deze jonge bevolking in relatief arme landen kijkt aan tegen voormalige rijke en corrupte bovenlagen. Dat is natuurlijk de reden waarom zij het bootje naar de overkant nemen. Europa en zeker Nederland dienen zich hierover zorgen te maken.

Zoals ik al zei: we kunnen de regio niet de rug toekeren. Arabische landen liggen dichtbij. Het zijn potentiële broeinesten voor terroristen en bootvluchtelingen. Tegelijkertijd zijn het ook afzetgebieden en partners om rust en stabiliteit in de regio te kunnen garanderen en waarborgen.

Europa moet baas in eigen huis worden. In de rest van de wereld zijn wij een nichespeler. Dat zij zo, maar de VVD zit daar niet mee. Dat is volgens ons namelijk een realistische inschatting.

De brief van de ministers is helder; dank daarvoor. De analyse is ook kloek en die ga ik hier niet nog een keer overdoen. Ik haal er een paar punten uit. Ten eerste het belang van het ontstaan van een middenklasse. De programma's van Nederland om daaraan en aan de democratie een kleine bijdrage te leveren, staan bekend onder de naam Matra-Zuid. Bij al dit soort programma's speelt het probleem dat de hulp die wij bieden aan deze landen, zo moeilijk conditioneel te maken valt. Dat is eerder in andere debatten ook al aan de orde geweest. Waarom wordt Matra-Zuid zo veel via multilaterale kanalen ingezet? Ik zou zelf veel liever zien dat wij die 16 miljoen zouden «bilateraliseren». Het is geen mooi woord, maar de ministers snappen ongetwijfeld wat ik bedoel.

De samenwerking met de International Labour Organization is een goed voorbeeld. Ik vind die samenwerking namelijk niet erg zinvol. Zinvol zijn daarentegen wel programma's als dat van PricewaterhouseCoopers en Hivos, waar heel veel extra geld voor is ingezet, zo'n 5,8 miljoen. Het lijkt mij dat de regering dan ook meer dan voldoende aandacht heeft besteed aan vrouwenrechten, want dat is de kern van een aantal programma's. Vrouwenrechten hoeven wat mij betreft dan ook niet aan allerlei nieuwe voorwaarden te worden gekoppeld.

Dus graag de hulp bilateraliseren, opdat we die ook kunnen conditionaliseren. Dat is namelijk een wens die breed in de Kamer leeft. Dus graag een opvatting van de regering over het meer bilateraal uitvoeren van de Matra-programma's.

Mevrouw **Bonis** (PvdA): Onderkent de heer Ten Broeke dat aan verdere bilateralisering van de hulp het risico kleeft van versnippering? Als we allemaal eigen condities, voorwaarden, ijkpunten en meetpunten aan onze hulp verbinden, dan worden de landen waar die hulp naartoe gaat en al die kleine, zwakke hulporganisaties daar natuurlijk niet blij van. Integendeel: ze zullen daar gek van worden. Erkent de heer Ten Broeke met andere woorden dat het heel nuttig is om te streven naar meer coördinatie en om meer gezamenlijk op te trekken bij het verstrekken van hulp?

Ik heb met enige verbazing geluisterd naar de analyse van de heer Ten Broeke van de ontwikkelingen in de Arabische wereld. Ik hoorde hem namelijk alleen maar teksten voorlezen waaruit zou blijken dat het van belang is voor Europa dat we die ontwikkelingen in goede banen leiden. Ik hoop toch echt dat de heer Ten Broeke, omwille van de miljoenen mensen in de Arabische regio, ook enig belang hecht aan het versterken van de mensenrechten en de democratiseringsprocessen.

De heer **Ten Broeke** (VVD): Mevrouw Bonis is nog meer dan ik bekend met het geven van veel geld. Ze is daar ongetwijfeld nog beter in. De gevaren die zij ziet, zullen ongetwijfeld ook worden gedeeld door haar voormalige collega's op het ministerie van Buitenlandse Zaken. Tegelijkertijd zal ze als volksvertegenwoordiger hebben gemerkt dat ze legitimiteit moet kunnen verschaffen en ook accountable moet zijn voor het geld dat wij bij belastingbetalers weghalen. Je ziet dan soms dat de multilaterale hulp moeizaam aan conditionaliteit te verbinden is. Ik heb op zichzelf dus geen kritiek op dergelijke bestedingen. Ik heb er zelf ook een voorbeeld van gegeven, maar ik zou wel graag zien dat we daar conditionaliteit in brengen. Dat is een wens die breed leeft in de Kamer, een wens die ook mevrouw Bonis ondersteunt. We zoeken naar mogelijkheden om dat te doen. Via multilaterale kanalen is dat een kwestie van zeer lange adem en soms stuit het ook op weerstand. De heer Timmermans heeft dat helder aangegeven in het vorige debat. Hij heeft er zelfs her en der onbegrip over uitgesproken. Ik zou dan ook zeggen: daar waar wij het zo eens zijn met elkaar, moeten we die kans niet laten lopen; het gaat om forse bedragen.

Ik sprak inderdaad over het belang van Europa. De heer Sjoerdsma gaat mij daar ongetwijfeld nog een compliment voor geven, maar dat betekent nog niet dat ik de noden van de vrijheidzoekende bevolking in de Arabische staten niet helder voor ogen zou hebben of niet zou ondersteunen. Ik heb daar al vele woorden aan gewijd en als mevrouw Bonis mij in tweede termijn een minuut van haar spreektijd gunt, dan zal ik daar nog een paar woorden aan toevoegen.

Mevrouw **Bonis** (PvdA): Waarom zou de heer Ten Broeke van mijn spreektijd gebruik willen maken om dit toch belangrijke punt te maken? Ik heb hem dit punt niet horen maken, maar ik ben hoe dan ook blij dat hij het alsnog doet.

Ik vind het een beetje flauw om te suggereren dat bepaalde partijen of individuen heel strikt met geld omgaan en anderen minder, dat multilaterale hulp per definitie slecht besteed zou zijn en dat bilaterale hulp dat niet is. Mijn punt was nu juist dat we allemaal gebaat zijn bij goede afstemming en met overleg met de organisaties zelf als we de hulp efficiënter en effectiever willen maken. We moeten ons in ieder geval niet richten op onze kleine wensjes en wensen, laat staan dat wij die plakken

op potjes die dan ook weer gaan prolifereren. Dat leidt tot niets. Het is juist een kwestie van efficiëntie en efficiency wat mij betreft.

De **voorzitter**: Dat is een opmerking en geen vraag.

De heer **Ten Broeke** (VVD): Ik ben het daar ook mee eens. Mijn opmerking had alleen maar de bedoeling om aan te geven ...

Mevrouw **Bonis** (PvdA): Dan zijn we het verder eens.

De **voorzitter**: Mijnheer Ten Broeke, ik vraag u om verder te gaan met uw betoog. U hebt nog één minuut.

De heer **Ten Broeke** (VVD): Mijn opmerking strekte er ook alleen maar toe om aan te geven dat ik denk dat mevrouw Bonis op dat vlak meer expertise heeft dan ik. Die efficiency moeten we inderdaad altijd proberen vast te houden.

Voorzitter. De regering schrijft dat in landen in voormalig communistisch Europa strenger hervormd zou zijn als er uitzicht was geweest op regionale samenwerking met de EU en de Raad van Europa. Deze instanties zijn niet toegankelijk voor de Arabische landen. Daarom wordt er heel vaak gewezen naar de Arabische Liga, maar hoe realistisch is dit alternatief, gezien het feit dat er daar de afgelopen dagen uitsluitend en alleen is gesproken over het Midden-Oosten Vredesproces? Zelfs Syrië wordt genegeerd!

Op dit moment drijft Nederland meer handel met Marokko dan Marokko en Algerije handel drijven met elkaar. Liggen er niet meer kansen voor economische integratie in de regio, bijvoorbeeld via de Unie van de Arabische Maghreb? En zo ja, hoe gaan we die dan ondersteunen? We hebben hierover al vaker met de minister gesproken, maar hoe gaat hij het vormgeven?

In veel Arabische landen speelt het probleem dat de seculiere oppositie te gefragmenteerd is. Verkiezingsprogramma's zijn vaak erg onrealistisch; ik gaf er al een voorbeeld van. De VVD ziet hier ook een mogelijke rol voor Matra weggelegd en dat is misschien wel weer een typisch Nederlandse invalshoek. Ik denk daarbij bijvoorbeeld aan het Politieke Partijen Programma. Hoe beoordeelt de regering die bilaterale mogelijkheid? Ziet de regering verder ook mogelijkheden om Matra in te zetten om allerlei coalities te faciliteren? Ik vraag dat, omdat ik tot mijn spijt zie dat de bereidheid in Egypte om deel te nemen aan het politiek proces niet heel erg groot lijkt te zijn, ook al is de democratie daar op dit moment uitermate fragiel.

Ik heb al aangegeven dat het van het allergrootste belang is voor Nederland en Europa om vrijhandel met de Arabische regio zo veel mogelijk vorm en ruimte te geven. In de brief is te lezen dat het in ieder geval heeft geleid tot het heropenen van de onderhandelingen met Marokko, Egypte, Tunesië en Jordanië. Verder zet de regering in op het Programma Uitzending Managers, «het PUM» in de volksmond, het aanbieden van postdocopleidingen en het private sector investeringsprogramma. Ziet de regering ook mogelijkheden om deze activiteiten om de economie te versterken, te koppelen aan het Matra-programma? Op deze manier kan Nederland dan de krachten van het bilaterale programma – misschien is dat het punt dat mevrouw Bonis voor ogen had – combineren met het reeds aanwezige multilaterale netwerk.

De heer **Omtzigt** (CDA): Voorzitter. Tweeënhalf jaar na het begin van de opstand in de Arabische wereld maken we vandaag de tussenbalans op. Zonder te generaliseren kunnen we gerust zeggen dat het beeld niet heel erg rooskleurig is. Het eerdere enthousiasme dat iedereen voelde bij het zien van mensen die ten strijde trokken voor meer vrijheid, is snel

omgeslagen in scepsis, omdat de heersende autoritaire regimes zijn vervangen door autoritaire moslimregimes of door chaos. De politieke vrijheid is in naam groter en er zijn verkiezingen gehouden, maar de positie van kwetsbare groepen is slechter dan voorheen. De minister stelt in zijn brief dat er over het algemeen meer politieke vrijheid is. Dat lijkt ook zo, als we uitgaan van de officiële statements en de meeste wetten die zijn aangenomen. In de praktijk zien we echter dat minderheden het slechter hebben, dat de bewegingsvrijheid van ngo's wordt beperkt en dat de positie van vrouwen moeilijker is geworden.

Dit alles geeft te denken. Ik wijs bijvoorbeeld op het statement van het Moslimbroederschap over het VN-vrouwenrechtenverdrag. Daarin staan tien redenen om het niet met dat verdrag eens te zijn. Ik zal die redenen niet allemaal noemen, maar tjonge, tjonge, je zou eens gelijke erfdelen krijgen voor vrouwen en mannen! Je zou de mogelijkheid moeten invoeren dat vrouwen aangifte kunnen doen van seksueel geweld binnen het huwelijk. Je zou gelijkheid binnen het huwelijk krijgen. Wat ernstig! Polygamie en bruidsschatten zouden afgeschaft worden en de vrouw zou zonder toestemming van de man mogen reizen, werken en contraceptie gebruiken. Dat zet de huidige leidende partij in Egypte op haar website om aan te geven waarom zij niet akkoord gaat met het verdrag. Een betere ondersteuning van het betoog van mevrouw Bonis kan ik niet geven. Met de vrouwenrechten is het bijzonder slecht gesteld. Het vorige kabinet had twee duidelijke speerpunten ten aanzien van de Arabische regio, namelijk godsdienstvrijheid en vrouwenrechten. Hierover lezen we weinig terug in de eerste brief. Juist op die punten vindt verslechtering plaats. Hoe zal de regering invulling geven aan deze speerpunten?

De heer **Ten Broeke** (VVD): Ik probeer weer eens niet van mijn stoel te vallen, maar ik geloof mijn oren niet. Te weinig aandacht voor vrouwenrechten en geloofsvrijheid? Ik weet niet of wij dezelfde brief onder ogen hebben gehad. Laten we het even concentreren op de vrouwenrechten: deze coalitie heeft daarvoor nog weer 5,8 miljoen uitgetrokken. Dat is echt een fors bedrag. Ik weet niet in welke film u bent beland, maar ik werk hier met een regeringsbrief waarin op dat punt fors extra wordt bijgedragen. Ik snap uw opmerking dus evenmin als de opmerking van de heer Sjoerdsma over de ambassades in de Arabische landen, waarvoor we juist hebben bijgeplust. Kunt u tekst en uitleg geven over waar u dat idee vandaan haalt?

De heer **Omtzigt** (CDA): Ik snap uw vraag. Het gaat niet alleen om de inzet in geld. Het gaat ook om wat er uiteindelijk wordt bereikt. We hebben hier constant discussies over de vraag of dit wel of niet in de voorwaarden zit. Wij zien dit niet in de voorwaarden. Een van mijn vragen is dus hoe wij ervoor gaan zorgen dat dit wel in de EU-voorwaarden terechtkomt, want anders krijgen we die verbetering niet.

De heer **Ten Broeke** (VVD): Dit begint een beetje opmerkelijk te worden. We hebben het volgens mij in drie of vier debatten juist over die voorwaarden gehad. Ik heb in mijn tekst aangegeven dat we Kamerbreed allemaal zoeken naar conditionaliteit. De heer Omtzigt dient daarover aan de lopende band moties in, meestal over toezeggingen die al van de regering zijn ontvangen. Ik wil graag van hem weten waarop die kritiek is gericht. Het gaat kennelijk niet om het geld, want dat is meer dan genoeg. Over welke voorwaarden heeft hij het dan? We delen allemaal die voorwaarden. Ik kan mij voorstellen dat we nog niet zover zijn dat we ten behoeve van de geloofsvrijheid, net als in Nederland, artikelen uit de strafwet hebben weten te verwijderen, want wij zijn hier een paar stapjes verder. Daar wordt echter behoorlijk op ingezet. De doelen waarop deze regering zich richt, zijn ook niet anders dan de doelen van de vorige

regering, zeg ik tegen de heer Omtzigt. Ik zou dus graag willen weten waar deze forse kritiek van de heer Omtzigt op slaat.

De **voorzitter**: Ik neem aan dat de heer Omtzigt de brief nu al helemaal heeft gehoord via de heer Ten Broeke.

De heer **Omtzigt** (CDA): Ik zal de brief er straks in de tweede termijn bij pakken. Als ik nu de brief kan krijgen, kan ik het ook direct laten zien.

De **voorzitter**: Wellicht kunt u verder gaan met uw tekst en de heer Ten Broeke in de tweede termijn antwoord geven? Ik vraag u om verder te gaan met uw inbreng.

De heer **Omtzigt** (CDA): Op het punt van de vrijhandelsakkoorden heb ik een vraag over de versnelde onderhandelingen met Jordanië en Egypte. Wat zijn de minimale voorwaarden die Europa stelt en wordt er een memorandum of understanding opgenomen waarin minimale voorwaarden worden gesteld aan die samenwerking? Ik sluit mij aan bij de vragen over Mali, als dat binnen de agenda valt. Nederland onderzoekt nu weer hoe de veiligheid en de rechtsorde kunnen worden versterkt, maar wat is op dit punt precies de strategie van de regering? Tot slot het stuk uit de New York Times, waar mijn collega van de PVV-fractie over begon. Er zijn 160 grote vliegtuigen vol wapens geleverd via Qatar en Turkije, met medewerking van de CIA. Heeft de regering signalen van de bondgenoten ontvangen, vooral van Turkije en de VS, waaruit blijkt of deze zaken zijn geleverd? Is de regering op enig moment hierover geïnformeerd? Zo niet, heeft zij bij de bondgenoten dan opheldering gevraagd over wat er precies is gebeurd? Het maakt immers nogal verschil uit: zijn wij daar ter verdediging van het Turkse grondgebied terwijl de Turken in principe geen acties ondernemen of zijn de Turken actief bij het conflict betrokken? Hetzelfde geldt voor de VS. Daarop krijg ik graag een reactie, inclusief de data.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Hoewel ik de zorgen op het punt van het wapenembargo wel snap, vraag ik mij toch een beetje af waarom de heer Omtzigt nu zo veel aandacht heeft voor deze wapenleveranties. Toen het ging over de wapenleveranties van Iran over het luchtruim van Irak, zweeg hij eigenlijk. We hebben nu een situatie bereikt waarin wij constateren dat het wapenembargo werkt tegen de opstandelingen die wij eventueel zouden willen steunen en in het voordeel van Assad en jihadistische elementen. Waarom dus zo veel aandacht voor deze wapenleveranties en zo stil over de eerdere wapenleveranties van Iran en Rusland?

De heer **Omtzigt** (CDA): In eerdere inbrengen heb ik wel degelijk gevraagd om te bekijken hoe er een gezamenlijke boycot kon komen, juist van landen als Iran, China en Rusland. Ja, ook zij moeten stoppen, maar waarom besteed ik zo veel aandacht aan deze wapenleveranties? Omdat dit wapenleveranties zijn van onze bondgenoten, met wie wij samen in Turkije zitten. Dat maakt het cruciaal anders, want wij werken samen met deze bondgenoten en wij verdedigen hun grondgebied. Bij de uitzending is ook toegezegd dat wij zo spoedig mogelijk geïnformeerd zouden worden als zaken daar zouden veranderen. Ik ben dus heel benieuwd of het klopt dat er 160 vliegtuigen vol apparatuur vooral via Turkije en in mindere mate via Jordanië zijn gegaan. Dat zou betekenen dat wij hier op een andere manier geïnformeerd zouden zijn dan wij geïnformeerd hadden moeten zijn bij de uitzending van de Patriots. Daarom stel ik dit hier aan de orde. Daarmee keur ik wapenleveranties van Rusland aan het regime van Assad op geen enkele wijze goed.

De **voorzitter**: Ik dank de Kamer voor de inbreng in de eerste termijn.

De vergadering wordt van 15.14 uur tot 15.20 uur geschorst.

De **voorzitter**: Per woordvoerder zijn er maximaal drie interrupties van de beantwoording door beide bewindspersonen.

Minister **Timmermans**: Mevrouw de voorzitter. Veel dank aan de leden van de commissie voor hun inbreng in de eerste termijn en voor hun vriendelijke opmerkingen over de brief. De inbrengen van alle woordvoerders maken duidelijk dat iedereen zoekt naar de beste manier om met een zeer complexe situatie om te gaan. Niemand ontkent de complexiteit van de situatie en geen van de woordvoerders komt met eendimensionale analyses of antwoorden. Eigenlijk is dat precies dezelfde positie als de positie van de Nederlandse regering en ook van andere landen: je probeert in een razend complexe omgeving en in een razend complexe situatie, waarin de ontwikkelingen soms razendsnel gaan en soms helemaal niet bewegen, vooruitgang te boeken en het beste te doen wat mogelijk is. Soms is dat inderdaad «more for more» en «less for less» en soms ook niet, want je moet altijd proberen om een paar stappen vooruit te denken over het effect dat je met je stappen bereikt.

Ik ben het eens met de analyse van de heer De Roon dat er veel meer aan de hand is dan alleen datgene wat je aan de oppervlakte ziet of wat eenvoudige analyses laten zien. Er is veel meer aan de hand dan omwentelingen en regimeveranderingen in individuele landen. Het is evident dat, als er onderhuids en heel diep in het lichaam niets aan de hand was, de zelfverbranding van één Tunesische jongen die niet meer voor corruptie wilde betalen, niet tot al die omwentelingen zou hebben geleid. Kennelijk lag er een enorm rotsblok op de rand van een ravijn en heeft dat rotsblok een klein duwtje gekregen, waardoor het is gaan rollen. Er was dus veel meer aan de hand, en ook al heel lang.

Uiteraard is de zaak heel lang in die afgesloten snelkookpan gebleven, eerst vanwege het Oost-Westconflict. Dat was jarenlang de reden waarom daar niets mocht bewegen en waarom alles zo moest blijven, want er was maar één ding belangrijk voor de hele wereld, namelijk stabiliteit. Dat daar dictators aan de gang waren en dat bevolkingen werden onderdrukt, was niet het allerbelangrijkste. Het belangrijkste was dat die regio niet nog meer problemen voor de rest van de wereld zou veroorzaken. Natuurlijk waren daar proxyverhoudingen; het woord «proxy» is door vele woordvoerders gebruikt. Natuurlijk probeerden de Amerikanen en de NAVO via Israël, Egypte en Saudi-Arabië hun invloed te laten gelden. De Sovjet-Unie probeerde dat via Egypte, Irak en Iran – althans: eerst wel maar later weer niet – en via Syrië. Uiteindelijk stond het lot van de bevolking ergens onderaan het prioriteitenlijstje. Het ging veel meer om de vraag hoe wij konden voorkomen dat die regio tot een nieuw warm conflict zou leiden in de Koude Oorlog.

Door het einde van de Koude Oorlog – zo iets heeft altijd een heel lang naijleffect – en door andere ontwikkelingen, die paradoxaal genoeg ook te maken hebben met beter onderwijs en een betere toegang tot onderwijs en tot economische elementen – kortom: door al die interne en externe ontwikkelingen – is het deksel van die snelkookpan gegaan. Dat betekent dat die pan overkookt. Dat overkoken stopt niet door te zeggen dat die pan niet mag overkoken; dat ben ik zeer met de heer Van Ojik eens.

De heer De Roon heeft er gelijk in dat allerlei krachten proberen hun gevestigde belangen daar in die nieuwe context te handhaven of uit te breiden. Dat is logisch. Er is in Syrië geen proxy war tussen het Westen en de voormalige Sovjet-Unie ofwel Rusland. Het gaat vooral tussen sjiieten en soennieten. Die analyse hebben wij hier overigens al vaker gemaakt. Sommige landen denken dat zij daarbij veel kunnen winnen en andere landen denken dat zij veel moeten inboeten. Die spelen daarbij een rol.

Ook energie heeft daar natuurlijk heel veel mee te maken. De heer De Roon heeft er ook gelijk in dat dit iets wereldwijds is. Het gaat niet alleen om de regio zelf. Het simpele feit dat de VS van massieve energie-importeur energie-exporteur worden, heeft voor die regio ook enorme gevolgen. Ook het feit dat er nu een nieuwe race ontstaat op basis van fracking naar schaliegas en dat alle landen onderzoeken wat dit voor hun individuele energiepositie betekent, heeft verregaande gevolgen. Ik zeg dit zo breed omdat ik de kritiek van de heer De Roon wel begrijp als hij zegt dat dit onderwerp niet te smal moet worden gemaakt. Dit onderwerp heeft wereldwijde repercussies en zal ook – dat sluit aan bij een opmerking van de heer Ten Broeke – in toenemende mate vooral op het Europese bordje komen te liggen. Juist vanwege die energieveranderingen zal het voor de VS minder een prioriteit zijn om in die regio een dominante positie in te nemen en zullen de Amerikanen zeggen dat zij, met de ook aan hun kant in de toekomst beperkte middelen, andere prioriteiten hebben: «Brave Europeanen, voor wie wij – ook uit eigenbelang – zo veel hebben gedaan, jullie moeten nu zelf jullie boontjes doppen in de eigen regio.» Zij zien de hele wijde Middellandse Zee, inclusief Afrika, in toenemende mate als onze regio. Er komt dus een gigantische verantwoordelijkheid op ons af. Die wordt nu uitgekristalliseerd in de regio waarover wij het vandaag hebben. Later zal die verantwoordelijkheid ook in Afrika duidelijker worden en misschien ook ten oosten van de grenzen van de Europese Unie.

De heer De Roon, de heer Van Bommel en de heer Omtzigt hebben vragen gesteld over de Patriots. Ik wil daar geen enkel misverstand over laten bestaan: de reden van die Patriots is zoals die met de Kamer is besproken. Daar doe ik niets aan af; daar heb ik niets aan toe te voegen. Die reden staat nog steeds. Die Patriots zijn daarheen gegaan om de burgerbevolking in Turkije te beschermen tegen mogelijke aanvallen met scuds vanuit Syrië. Die reden staat nog steeds. Als je ziet hoeveel scuds bijna dagelijks worden gelanceerd in Syrië, vind ik het ook terecht dat die Patriots daar staan. Ik vind nog steeds dat wij daar met steun van de Kamer een verstandige en juiste beslissing hebben genomen. Die beslissing vloeit overigens ook rechtstreeks voort uit wat wij zien als bondgenootschappelijke solidariteit met, in dit geval, NAVO-bondgenoot Turkije. Er is bij mij geen enkele kennis aanwezig over wapentransporten door of via Turkije of met bondgenoten naar Syrië, maar ik zie ook op de grond dat er wapens zijn. Ik ben het eens met iedereen, dus ook met Kofi Annan, die zegt: als er aan één ding geen tekort is in Syrië, zijn dat wapens. Die zijn overal en die moeten natuurlijk ook ergens vandaan komen. Als wij aanwijzingen, geruchten of vermoedens krijgen, vragen wij daar altijd naar. Een tijd geleden was er een gerucht dat Kroatië massaal wapens geleverd zou hebben. Ik heb dat meteen aan de Kroaten gevraagd en die hebben dit categorisch ontkend. We hebben er volgens mij ook eens naar gevraagd bij Saudi-Arabië, maar dat gaf geen antwoord. Dat is ook een antwoord, maar we hebben het wel gevraagd; dat wil niet zeggen dat je ook antwoord krijgt.

Er mag dus geen misverstand over zijn dat het kabinet, net zo goed als de Kamer, volstreekte helderheid wil over de afspraken die wij in NAVO-verband hebben gemaakt over de bescherming van het grondgebied en van de bevolking van een van onze bondgenoten. We willen ook niet dat die wapens anders worden ingezet. Die discussie hebben we vorige week ook gevoerd naar aanleiding van de interpretatie van uitspraken van een hoge Amerikaanse NAVO-generaal, die ook tot misverstanden hebben geleid. Ook die misverstanden over de inzet van de Patriots hebben we meteen opgehelderd.

De heer **Omtzigt** (CDA): Het is goed dat de regering aan Saoedi-Arabië heeft gevraagd wat er aan de hand is, maar heeft de regering die vraag recentelijk ook gesteld aan Turkije en de VS? Zijn de verhalen in bijvoor-

beeld de New York Times over 160 vliegtuigen vol wapens die merendeels via Turkije naar Syrië vervoerd worden, gecheckt bij de Turkse autoriteiten? Verlenen zij daar medewerking aan? Die vliegtuigen landen dan immers op Turkse vliegvelden en die wapens gaan door Turkse grensposten in de richting van Syrië, als die verhalen kloppen. En wat was het antwoord van de Turkse en de Amerikaanse autoriteiten hierop?

Minister **Timmermans**: Ik heb vorige week niet heel specifiek met mijn Turkse collega gesproken over het artikel in de New York Times, want dat artikel was toen volgens mij nog niet verschenen; althans, het was mij toen niet bekend. Mijn Turkse collega gaf daarbij aan dat Turkije sterk voorstander is van het opheffen van het Europese wapenembargo. Verder ging hij niet in op deze kwestie. Hij heeft op geen enkele manier geïndiceerd dat Turkije wapens levert aan of doorvoert naar Syrië. Het is voor mij echt compleet onmogelijk om de gegevens en de uitspraken die in de New York Times stonden, te bevestigen of te verifiëren. Ik kan het iedere keer navragen en ik krijg dan geen duidelijk antwoord dat dit niet aan de orde is.

Wat de bewapening van de rebellen betreft, kan ik mij de frustratie aan Franse, Britse en Turkse kant ook ontzettend goed voorstellen. De enige partij die voortdurend en gemakkelijk aan wapens komt, is het regime van Assad. Daar hoor ik de heer Omtzigt niet over, maar ik neem aan dat dat niet bewust gebeurt. De Russen zeggen tegen mij: nee, dat zijn geen wapenleveranties; dat zijn gewoon contracten die wij uitvoeren. Het is maar hoe je het noemt, maar het is een feit dat Assad volledige toegang heeft tot alle wapensystemen waarover hij ooit afspraken heeft gemaakt met de Russen. Die wapensystemen krijgt hij gewoon geleverd. Verder mag je natuurlijk aannemen dat ook Iran een grote leverancier van materieel is. Het punt is dat juist degenen van wie je hoopt dat zij niet de overhand krijgen, een gemakkelijke toegang tot wapens hebben. Degenen van wie je hoopt dat zij de overhand krijgen, hebben geen toegang tot wapens. Natuurlijk zet de Europese Unie zich er keihard voor in om een wapenembargo tot stand te brengen dat door elke staat en door iedereen gerespecteerd wordt, maar als dat niet lukt, kan ik mij wel voorstellen dat sommige landen, cru uitgedrukt, zeggen: dan moeten we op een andere manier een level playing field tot stand brengen. Dat zou dan kunnen door ook die anderen te bewapenen. Nogmaals: in het Gymnichoverleg heb ik duidelijk gezegd dat degenen die dat voorstaan, een heel grote verantwoordelijkheid hebben om in ieder geval duidelijk te maken dat zij kunnen garanderen dat eventuele geleverde wapens niet daar terechtkomen waar zij nog meer ellende veroorzaken, elders in de regio of elders in de wereld. Zolang wij die verzekering niet of in sterk onvoldoende mate hebben, kan ik mij niet voorstellen dat wij zouden instemmen met een versoepeling van het wapenembargo. Ik kan het die landen echter niet kwalijk nemen dat zij die discussie voeren, want ik deel hun frustratie – die ook is verwoord door Mouaz al-Khatib – over het feit dat juist degenen van wie je hoopt dat zij een constructieve rol kunnen spelen in de toekomst van Syrië, door deze omstandigheden gemarginaliseerd dreigen te worden.

De heer **Omtzigt** (CDA): De heer Al-Khatib opent vandaag niet voor niets een ambassade in Doha, in Qatar. Mijn vraag was niet of wij dit wenselijk vinden; daar denken wij ook verschillend over, maar ik snap die discussie heel goed. Toen wij hier besloten om Patriots uit te zenden, lag hier een heldere toezegging van de minister dat de Turken ons zouden informeren indien zij acties zouden ondernemen in de zin van wapenleveranties, offensieve acties of wat dan ook. Ik concludeer hieruit dat de Turken geen informatie hebben verschaft aan de Nederlandse regering. Ik verzoek de minister om officieel aan de Turkse partners te vragen of zij actief hebben meegeholpen aan wapenleveranties. Ik vind dat wij het recht hebben om dat te weten omdat wij daar militairen aan de grens stationeren. We

kunnen hier verschillend over denken, maar ik vraag de regering of zij hiertoe bereid is.

Minister **Timmermans**: Ik moet mijn irritatie een beetje beteugelen. De heer Omtzigt verdraait het altijd een klein beetje. Nu verdraait hij de afspraken die we met de Kamer hebben gemaakt bij de inzet van de Patriots. De afspraak was heel duidelijk: als de Turken militaire acties in Syrië gaan uitvoeren, willen wij daarover van tevoren worden ingelicht, want dat heeft een rechtstreeks effect op de inzet van onze Patriots en op de afspraken die we hebben gemaakt. Die afspraak staat en ik heb er absoluut vertrouwen in dat de Turken zich aan die afspraak zullen houden. Andere afspraken met de Turken hebben wij niet gemaakt. Uiteraard ben ik altijd bereid om aan de Turken te vragen «doen jullie dit?», «werken jullie hieraan mee?» of «wat gebeurt er precies?». Dat wil ik graag doen, maar dat heeft niets te maken met conditionaliteit ten aanzien van de inzet van de Patriots, want daarover hebben wij, ook met de Kamer, een zeer heldere afspraak gemaakt. Ik zal mij aan de letter en aan de geest van die afspraak houden, want dat heb ik met de Kamer afgesproken.

De heer **Van Bommel** (SP): Terecht is al vanaf een heel vroeg stadium in dit conflict kritiek geleverd op Rusland, dat doorging met het leveren van wapens aan Syrië. Of het nou ging om het uitdienen van contracten of anderszins, die kritiek is geleverd, internationaal vanuit Europa, door organisaties zoals Amnesty International en ook vanuit de Kamer; er stonden Kamerleden, onder wie ikzelf, bij de Russische ambassade op de stoep om daartegen te demonstreren. De vraag is echter of de geloofwaardigheid van het Westen niet ernstig wordt ondermijnd als de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken John Kerry zegt dat de VS landen die wapens willen leveren aan opstandelingen in Syrië, geen strobreed in de weg zullen leggen. Dat heeft Kerry gezegd en dat geldt als een directe aanmoediging voor wapenleveranties, bijvoorbeeld vanuit staten als Saudi-Arabië en Qatar. Daarmee blijft er voor Nederland, dat tegen wapenleveranties is, weinig anders over dan zijn stem te verheffen tegen de Amerikanen, die deze aanmoediging uitspreken.

De **voorzitter**: Mijnheer Van Bommel, dit is nog niet uw tweede termijn. Wat is uw vraag?

De heer **Van Bommel** (SP): Waarom spreekt Nederland zich niet uit wanneer die aanmoediging door de Amerikanen wordt uitgesproken?

Minister **Timmermans**: Zoals ik zojuist al heb gezegd: ik kan wel begrip opbrengen voor landen die inmiddels zo gefrustreerd zijn over het feit dat er sprake is van compleet onevenredige verhoudingen omdat sommige landen eindeloos veel wapens naar het gebied brengen. Ik kan wel begrip opbrengen voor landen die zeggen: het alternatief dat wij hebben, is om dan zelf ook wapens te gaan leveren aan degenen van wie wij hopen dat zij de overhand krijgen of althans een prominente rol kunnen gaan spelen. Ik ben er echter niet van overtuigd dat de negatieve effecten daarvan op dit moment te mitigeren zijn. Met andere woorden: ik denk dat de negatieve kanten op dit moment groter zijn dan de positieve kanten, maar het is niet zwart-wit. Het is heel makkelijk om het zwart-wit te maken en dan als Pontius Pilatus je handen in onschuld te wassen door te zeggen dat je je nergens aan hebt bezondigd. Dat is heel gemakkelijk, maar tegelijkertijd is de realiteit op de grond dat er nu door die eindeloze wapenleveranties een voordeel geldt voor degenen van wie je hoopt, zeker wat betreft het regime, dat zij niet de overhand krijgen. Dat geldt wat mij betreft zeker ook voor de salafisten die van wapens worden voorzien. Was het maar zwart-wit! Was het maar «Band of brothers»-materiaal, waarbij je helder kunt zien wie de goeden en wie de slechten zijn en hoe je

aan de overwinning kunt komen. De situatie is echter zo complex geworden dat er alleen een politieke oplossing mogelijk is, waarvoor die partijen met elkaar aan tafel moeten gaan zitten; ook dat ben ik met Kofi Annan eens. Daar moet je echter aan toevoegen: als Assad eindeloos wordt bewapend en daardoor een militaire oplossing kan afdwingen, is er ook geen politieke oplossing meer mogelijk die recht doet aan de wensen van de Syrische bevolking. Dat is een dilemma waar wij allemaal voor staan, zowel degenen die voor wapenleveranties zijn als degenen die daartegen zijn.

De heer **Van Bommel** (SP): De minister heeft kennelijk wel een exact inzicht in wapenleveranties aan het regime, maar geen enkel inzicht – kennelijk niet eens een bevestiging van een vermoeden – in wapenleveranties aan opstandelingen. Dat verbaast mij. Daar mag hij de Kamer wat mij betreft meer informatie over geven, want als hij hier vier keer zegt dat Assad eindeloos wordt bewapend, wil ik weleens weten waarop dat gebaseerd is. Ik hoop namelijk dat dat niet juist is, maar het probleem zit in het uitgangspunt van de regering. Ik ben het eens met dat uitgangspunt, dat ook in de brief staat: het geweld moet worden beëindigd, er moet een politieke oplossing komen en er moeten dus geen wapenleveranties plaatsvinden. Dan helpt het niet als je met een dubbele tong spreekt en aan de ene kant begrip hebt en wijst op de frustratie bij andere landen, maar aan de andere kant zelf geen garantie ziet dat die wapens niet in verkeerde handen terechtkomen. Niet voor niets kwalificeren de Amerikanen een deel van de oppositie als «terroristisch» en beschouwen zij elke medewerking aan Al-Nusra als strafbaar, maar die mensen doen het zware werk op de grond en zullen straks een deel van de macht opeisen. Dat is toch een rationele argumentatie waar niemand omheen kan?

Minister **Timmermans**: De heer Van Bommel vraagt mij om te veroordelen wat minister Kerry heeft gezegd. Dat doe ik niet, want ik kan de door Kerry gemaakte afweging volgen. Ik ben het er niet mee eens; dat zeg ik wel tegen Kerry. Net als heel veel andere EU-landen heb ik gezegd dat wij er niet van overtuigd zijn dat de nadelen van het nu leveren van wapens kleiner zijn dan de voordelen. Daar zijn wij niet van overtuigd, met name in verband met de vraag waar die wapens mogelijk terechtkomen. Je moet je toch niet voorstellen dat wij wapens leveren die vervolgens hier of elders worden gebruikt voor terroristische activiteiten? Garanties zullen op dit punt nooit voor 100% te geven zijn; voldoende garanties en voldoende zekerheid moeten wel te bereiken zijn, maar die heb ik niet. Dat geldt ook voor heel veel andere Europese landen. Vandaar dat wij er, anders dan Frankrijk en Engeland, niet van overtuigd zijn dat het op dit moment wijs en verstandig is om wapens te leveren en om het wapenembargo ten aanzien van Syrië op te heffen. Tegelijkertijd moet ik de heer Van Bommel, die ik al heel lang ken en van wie ik weet dat hij allesbehalve naïef is, toch voorhouden dat ook hij weet dat de Russen op forse schaal wapens aan Assad leveren. Dat zeggen de Russen ook gewoon; zij zeggen dat zij contracten hebben met de Syrische regering en dat zij die contracten nakomen. Daar kunnen tussen ons dus geen misverstanden over zijn. Het is evident dat ook de andere kant wapens krijgt, want ook die heeft wapens. Ik weet echter niet waar die wapens vandaan komen en wie die levert. Als ik daar informatie over heb, zal ik die met de Kamer delen, maar ik weet het niet. Ik weet wel dat men wapens heeft en het lijkt mij ook evident dat die wapens gefinancierd worden in de regio. Als ik daar namen en rugnummers op kan plakken, zou ik dat zeker doen, maar dat kan ik niet.

De **voorzitter**: Er is ook een vraag van de heer De Roon en daarna van de heer Van Ojik.

De heer **De Roon** (PVV): Mijn vraag is inmiddels in voldoende mate behandeld dankzij de vorige interrupties. Ik zie dus van mijn interruptie af.

De **voorzitter**: U hebt uw interruptie bewaard, met dank aan uw collega's.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Ik luister heel goed naar wat de minister zegt. Hij zegt dat hij een andere afweging maakt dan andere landen, maar dat hij die landen moeilijk kan veroordelen – we hebben het in dat verband gehad over de VS en we weten dit ook van Groot-Brittannië en Frankrijk – want de balans dreigt nu definitief verstoord te raken in de richting die we eigenlijk niet willen. Wordt er nu alles aan gedaan wat mogelijk is om de wapenstroom waarvan we weten dat die er is, te voorkomen? Rusland kan wel zeggen dat het gewoon contracten uitdient, maar dat doet niets af aan het feit dat het gaat om wapenleveranties die de balans steeds verder verstoren. Worden de mogelijkheden benut om maximale druk uit te oefenen op Rusland en andere wapenleveranciers, waarvan we weten dat zij wapens leveren? Het lijkt erop dat we onze energie straks alleen richten op de discussie over de vraag of er wapens naar de opstandelingen mogen, terwijl de discussie moet gaan over de vraag hoe we kunnen voorkomen dat er wapens naar Assad gaan.

Minister **Timmermans**: Uiteraard, uiteraard. Dat geldt voor alle contacten die ik heb, alle afspraken die wij maken in de Europese Unie. Als ik met Lavrov spreek, zeg ik dat. We zeggen dit ook in VN-verband, in de Veiligheidsraad. De permanente en niet-permanente Europese leden van de Veiligheidsraad hameren hier iedere keer op. Dat is natuurlijk het eerste spoor dat je moet volgen. Een politieke oplossing is de enige oplossing; daar is iedereen het mee eens. Vervolgens is de ideale benadering dat niemand nog wapens levert aan die regio. Dat zou moeten gebeuren en dus zou de VN-Veiligheidsraad een wapenembargo voor Syrië moeten afkondigen waaraan vervolgens de hele internationale gemeenschap zich houdt. Uiteraard is dat de primaire inzet waarvoor wij strijden, maar we zien ook dat met name Rusland niet bereid is om te bewegen; dat heeft met die proxies te maken. Tegen ons gebruiken de Russen daarbij vaak het argument dat zij contracten met hun bondgenoot Assad hebben en dat zij niet van plan zijn om zomaar zittende regeringen te laten vallen. Als een Russische regering dat zegt, weet je dat daar ook een hele wereld achter zit. De heer Van Ojik heeft echter volkomen gelijk: dat is de koninklijke weg die de internationale gemeenschap idealiter zou moeten bewandelen, maar helaas niet bewandelt. Helaas is Rusland er vooralsnog niet toe te bewegen om dat pad te bewandelen, maar we zullen blijven drukken op dat punt.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): De minister zegt dat dit uiteraard de koninklijke weg is, maar het lijkt erop dat landen als Groot-Brittannië, Frankrijk en de VS die koninklijke weg opgeven door te zeggen dat het kennelijk niet lukt om die weg te bewandelen en dat zij daarom maar dat andere gaan doen, terwijl wij de risico's daarvan te groot vinden. Kan het uitgangspunt dat we op dit punt blijven drukken, echt nog worden uitgedragen als het erop lijkt dat je de handdoek in de ring hebt gegooid en als je zegt dat we dan maar wapens gaan leveren aan de andere partij? Dat is toch een precarie situatie?

Minister **Timmermans**: De situatie is buitengewoon precair, uiteraard. Ik wil dit benadrukken omdat ik ook zie dat de afweging die de Britten en Fransen maken, niet minder consciëntieus en bewust wordt gemaakt dan de afweging die wij maken. Een overgrote meerderheid van de EU-lidstaten vindt de risico's op dit moment echter te groot. Dat zullen we ook blijven uitdragen. Daaraan gekoppeld vind ik wel dat we het embargo

moeten herzien, met name op het punt van de niet-wapengerelateerde elementen die te maken hebben met economische ontwikkeling. Ik vind dat de Europese Unie het op Syrië rustende embargo met betrekking tot economische en andere elementen moet toespitsen op Assad en het regime en moet verlichten voor de coalitie. Daar werk ik nu samen met mijn Duitse collega hard aan voor de volgende Raad Buitenlandse Zaken. Ik vind dat de Europese Unie dat spoor zou moeten volgen en niet het spoor van wapenleveranties. Tegelijkertijd zie je dat één partij wel voortdurend wapens krijgt – terwijl je vreest dat de ellende nog generaties zal duren als die partij de overhand krijgt – en een andere partij niet. Die ene partij gaat met die wapens bovendien op de gruwelijkste manier tekeer tegen een burgerbevolking die zich niet kan beschermen. Men wacht bijvoorbeeld gewoon totdat de rijen voor de bakker staan en blaast de mensen dan met vliegtuigen weg. Dat is wat Assad doet. Ik benadruk nogmaals dat ik mij daarom kan voorstellen dat je op een gegeven moment zegt: nu ga ik die mensen helpen om zich daartegen teweer te stellen.

De heer **Ten Broeke** (VVD): Ik denk dat de heer Timmermans het dilemma dat ons allemaal raakt, zojuist op een niet mis te verstane wijze uiteen heeft gezet. Daarvoor zei hij iets interessants, namelijk dat hij zich er met zijn Duitse collega voor wil inzetten om in ieder geval het bestaande embargo – ik neem aan dat we het dan niet per se over het wapenembargo hebben – te verlichten voor de officiële, door ons erkende oppositie. Dat vind ik interessant. Dit past ook bij de lijn die volgens mij in grote mate op steun van de Kamer kan rekenen. Dat zullen we straks wel zien, maar heb ik het goed begrepen dat dit ook is ingezet in Dublin? Dan heeft de ruimte die de heer Timmermans vorige week heeft gekregen, immers ook zin gehad, zeker als hij dit samen doet met zijn Duitse collega, die zich in de pers ook heel nadrukkelijk over het wapenembargo heeft uitgelaten. Kan de heer Timmermans daar helder over zijn?

Minister **Timmermans**: Ja, dat is precies wat wij vorige week samen hebben gedaan, nadat we natuurlijk onze teleurstelling hadden uitgesproken over het feit dat die discussie is geïnitieerd in de media en niet in de kring van de ministers van Buitenlandse Zaken. Dat laatste lijkt ons productiever, want zoals de heer Ten Broeke heel goed weet: als de een op het ene uiterste gaat staan, wordt de ander welhaast gedwongen om via de publiciteit het andere uiterste in te nemen. Dat maakt vervolgens het vinden van een compromis ingewikkelder. Het is echter inderdaad zo dat Nederland en Duitsland – daar hebben zich een aantal andere landen bij aangesloten – in de vergadering helder hebben gezegd dat wij ook naar andere manieren moeten zoeken om het embargo te verlichten op terreinen die niet met wapens te maken hebben, maar die er wel voor kunnen zorgen dat er investeringen en hulpgoederen komen, dat er ook bij de Syrische bevolking perspectief ontstaat en dat de coalitie in staat is om een zekere economische en sociale toekomst voor het land op te bouwen. Dat is precies de inzet die wij hebben gekozen en waarvan ik hoop dat die ook door anderen omarmd kan worden.

De heer **Ten Broeke** (VVD): Ik kan nu al zeggen dat mijn fractie dit zal omarmen. Ik voeg daaraan toe dat we er ook al een aantal keren voor hebben gepleit om daarbij alle alternatieve infrastructuren niet uit te sluiten. Een deel van het nu nog geldende embargo is zo generiek en algemeen dat juist die alternatieve infrastructuren daarvan uitgesloten lijken te zijn. Dat debat hebben we al eerder gevoerd. Voor de humanitaire leveranties maar ook voor andere goederen van economisch belang lijkt het mij dus van groot belang om die initiatieven in ieder geval voort te zetten om de maximale flexibiliteit te benutten. Dat is een herhaling van wat ik vorige week heb gezegd.

Minister **Timmermans**: Dat is een duidelijk signaal van de VVD-fractie.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Ook mijn fractie zou economische versoepling van het embargo verwelkomen, maar als er geen EU-consensus is, is er vanaf 1 juni geen embargo meer. Iedereen aan mijn rechterzijde maakt zich grote zorgen over het vervolg van deze discussie, maar hoe schat de minister de positie van Frankrijk en Engeland in? Willen zij uiteindelijk vasthouden aan de EU-consensus, waarbij de meerderheid tegen wapenleveranties is? Of verwacht de minister dat zij een Alleingang maken, waarna het een soort free for all wordt met betrekking tot het leveren van wapens?

Minister **Timmermans**: Dit is echt een ontzettend goede vraag van de heer Sjoerdsma. Die vraag stel ik mijzelf dagelijks. Ik denk op dit moment dat dit heel sterk zal afhangen van wat er de komende weken zal gebeuren. Er is bij de Britten en de Fransen een oprechte wens om tot EU-consensus te komen, maar tegelijkertijd is er een diepgevoelde analyse dat het tijd wordt dat ook de coalitie de beschikking krijgt over meer wapens. Ik weet nog niet wat uiteindelijk eind mei de doorslag zal geven. Ik hoop dat de opstelling van Nederland, Duitsland en een aantal andere landen kan helpen om op andere terreinen perspectief te bieden, waarmee het voor Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk toch aantrekkelijk blijft om aan boord te blijven bij een consensus over een EU-embargo. De heer Sjoerdsma heeft echter volkomen gelijk: als we het niet eens worden, loopt het embargo gewoon af op 1 juni. Dan kan iedereen doen wat hij wil. Ik sluit niet uit dat er dan vrij snel wapens geleverd zullen worden en waarschijnlijk niet alleen door Engeland en Frankrijk.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Dan heb je de situatie 31 mei–1 juni. Op 31 mei wordt nog niets geleverd en is er geen overeenstemming aan wie we leveren, maar op 1 juni zou dat plotseling wel kunnen. Gingen Frankrijk en Engeland in de vergadering waar de minister bij was, in op de door Nederland en andere landen neergelegde zorgen over proliferatie en op de visie van de buurlanden? En werken Frankrijk en Engeland op de een of andere manier aan het wegnemen van die zorgen als we naar die situatie zouden gaan? Zijn we het er dan in ieder geval over eens naar wie die wapens zouden gaan als dat zou moeten gebeuren?

Minister **Timmermans**: Ja, daar wordt echt op ingegaan door Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Ze hebben ook gezegd dat zij nog meer informatie zullen geven en dat zij zullen nadenken over hoe je met tracking en tracing precies zou kunnen weten waar individuele wapens zijn en hoe je die onder controle kunt houden. Ze willen ook nog meer analyse geven van wat zich op de grond afspeelt. We hebben het nog helemaal niet gehad – daar heeft de Kamer ook geen vragen over gesteld – over de chemische wapens, waarover wij ons allemaal verschrikkelijk veel zorgen maken. Ook daarover willen zij ons informatie geven en daar willen zij ons bij betrekken. Op het vlak van het hebben en kunnen analyseren van informatie zijn wij zelf ook geen kleine speler. Ik heb hier afgelopen week nog uitvoerig over gesproken met de directeur-generaal van de OPCW in Den Haag, die op verzoek van de VN, het Syrische regime, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk een rol gaat spelen op dit punt. Dat zijn dus ook zaken die we in de gaten gaan houden. Puur theoretisch, om aan te geven hoe ingewikkeld deze kwestie is: als er grote aanwijzingen komen dat het regime bereid zou zijn om wapens in te zetten die een enorme impact zouden hebben voor de hele veiligheid, niet alleen in de regio zelf maar nog veel breder, ontstaat voor de internationale gemeenschap natuurlijk een nieuwe afweging over hoe daarmee moet worden omgegaan en hoe daarop moet worden gereageerd. Ik hoop dat u begrijpt wat ik bedoel. Er zijn dan immers ineens heel andere zaken aan de orde. Maar goed, dat

zijn zaken waarover we in EU-verband uitvoerig spreken. Ik wil ook in alle helderheid zeggen dat de houding van de Britten en de Fransen niet neerkomt op: we willen consensus, maar die consensus moet betekenen dat wij onze zin krijgen. Die houding nemen zij niet in, maar zij pleiten wel sterk voor hun standpunt. Nogmaals: ik weet niet waar dat eind mei landt. Dat zal ook afhankelijk zijn van heel veel externe omstandigheden en factoren.

De **voorzitter**: Ik verzoek u om verder te gaan met uw betoog, zodat er ook tijd overblijft voor de minister van Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking.

Minister **Timmermans**: Excuus daarvoor.

De **voorzitter**: Nee, helemaal niet, maar gaat u maar verder. Er zijn nog veel vragen van de leden niet beantwoord.

Minister **Timmermans**: Zeker. Ik zal proberen om die vragen snel te beantwoorden.

De heer Van Ojik en mevrouw Bonis vroegen naar de situatie van de vluchtelingen. Ook daarop zal minister Ploumen nader ingaan, maar over het principe van het opnemen van vluchtelingen wil ik wel iets zeggen. Er werd verwezen naar wat de Duitsers onlangs bekend hebben gemaakt. Met ingang van juni zullen zij 3.000 vluchtelingen opnemen en later in het jaar nog eens 2.000. Duitsland heeft de Europese Commissie ook gevraagd om een conferentie van lidstaten te organiseren over de herhuisvesting van Syrische vluchtelingen in de EU. Ik vind dat Nederland constructief aan die conferentie moet meedoen om ook met de andere lidstaten te spreken over dit probleem. Nederland heeft op dit punt een algemeen aanbod gedaan aan de UNHCR, maar ik wil er geen enkel misverstand over laten bestaan dat wij van oordeel zijn dat het veel belangrijker is om de regio te helpen om in de regio vluchtelingen op te vangen dan te stimuleren dat de vluchtelingen buiten de regio terecht komen. Dat is de opstelling van de Nederlandse regering. Minister Ploumen zal hier uitvoerig op ingaan, maar in die zin willen wij er vooral voor zorgen dat de regio wordt geholpen. Mevrouw Bonis zei terecht dat we op dat vlak in de afgelopen tijd ook al veel hebben gedaan. We zullen – dat zal ik zelf ook doen – andere landen ook ertoe stimuleren om veel meer te doen voor de regio. Als je ziet welke lasten op de schouders van landen als Turkije en Libanon rusten, vind ik eerlijk gezegd ook dat je van de Arabische regio een forsere inspanning zou mogen vragen bij het geven van assistentie. De Arabische Liga, waar de heer Ten Broeke over sprak, vergadert wel heel vaak hierover en «pledget» ook enorm veel, maar komt op allerlei vlakken heel slecht over de brug. Ik vind dat wij de Arabische Liga ook op dat punt zullen moeten aanspreken.

De lidstaten van de Arabische Liga delen één taal en over het algemeen één religie, maar daarmee houdt het op. Verder zijn zij, zoals onlangs ook weer bleek, zeer sterk verdeeld. Ja, hun kritiek op Israël delen ze ook wel, maar verder zijn ze onderling heel sterk verdeeld en weinig slagkrachtig. Op het punt van het ondersteunen van Mouaz Al-Khatib en de coalitie heeft de Arabische Liga volgens mij echter wel verstandige stappen gezet om die coalitie in een goede positie te brengen. Dat is niet eenvoudig voor de Arabische Liga, die de nationale soevereiniteit zo groot schrijft dat zij in het verleden bereid is geweest om alles met de mantel der liefde te bedekken. Ik zie daar dus ook wel enige vooruitgang en ook ruimte voor dialoog, maar daar hebben wij het vorige week al over gehad in het kader van de verhouding met regionale organisaties.

Minister Ploumen zal, gelet op haar belangstelling daarvoor, volgens mij ook ingaan op de positie van vrouwen in de regio, maar ik bevestig nogmaals dat dit een topprioriteit is voor Nederland. Wij krijgen op dat

punt ook credits van onze partners in de regio en daarbuiten. Die credits moeten we ook gebruiken. Wat je namelijk ook mag vinden en zeggen van wat zich daar nu afspeelt, we moeten vrouwen niet alleen beschermen tegen de dreigende achteruitgang van hun rechten, maar we moeten ons vooral realiseren dat zonder een sterke positie van vrouwen deze regio nooit uit de ellende zal komen. Misschien is dat een afstandelijkere maar eveneens realistische benadering van deze kwestie. Als je vrouwen niet in een positie brengt om de oplossing aan te leveren, zal het probleem zich eendeloos voortzetten. Dat zou ons uitgangspunt moeten zijn.

Matra-Zuid zetten wij daar ook voor in. De heer Ten Broeke waarschuwde dat je dat niet zo multilateraal moet inzetten dat je je eigen identiteit en prioriteiten daarin verliest. Dat is een goed punt. Ik zal daar extra op letten, maar het enige criterium dat wij echt hanteren, is uiteindelijk dat de hulp effectief moet zijn: je moet met die hulp de mensen bereiken die je wilt bereiken en de hulp moet ook de veranderingen tot stand brengen die je tot stand wilt brengen. Dat is ook de ervaring die we met Matra in het transformatieproces in Centraal- en Oost-Europa hebben opgedaan. Dat was een van de succesvolste instrumenten van maatschappelijke en politieke transformatie, met bescheiden middelen en over een lange reeks van jaren. Ik wil er alles aan doen wat in mijn mogelijkheden ligt om ervoor te zorgen dat Matra-Zuid hetzelfde effect zal krijgen op de Arabische wereld.

Er zijn ook vragen gesteld over het vredesproces in het Midden-Oosten. Volgens mij is de kans dat er vooruitgang wordt geboekt, wel aanwezig. Ik zie ook dat er positieve stappen zijn gezet. Het bezoek van president Obama aan de regio en vervolgens de verklaring van collega Kerry dat hij dit gaat oppakken en eraan gaat werken, zijn positieve signalen. Ik vind het ook onomwonden een heel positief signaal dat premier Netanyahu zijn excuses heeft aangeboden aan Turkije. Dat is een goede stap naar normalisering van de betrekkingen tussen twee landen die elkaar altijd kritisch hebben benaderd maar die elkaar ook altijd hebben gezien als goede partners. Het is heel belangrijk voor die regio dat dat partnerschap, als ik het zo mag noemen, wordt hersteld. Ik denk dat iedereen daarvan kan profiteren.

Het is waar dat de Golfstaten, zoals de heer Sjoerdsma opmerkte, niet zo'n prominente plaats hebben gekregen in de brief. Als ik het huiselijk mag zeggen: daar hebben wij ook niet zo veel hoofdpijn van. Er zijn natuurlijk wel uitdagingen met de Golfstaten en ik kom daar graag een keer bij de Kamer op terug, maar de hoofdpijn zit elders, namelijk daar waar op dit moment de grootste transformatie plaatsvindt. Ik zie wel dat de Golfstaten zich in toenemende mate realiseren dat de transitie niet aan hen voorbij zal gaan. In mijn dialoog met die landen, die ik overigens altijd als bijzonder plezierig ervaar, zie ik dat besef ook groeien. Men vraagt zich af hoe men daarmee moet omgaan. Ik kan de Kamer verzekeren dat dit boeiend is.

De heer Van Bommel heeft gevraagd naar het volgen van de processen in Saudi-Arabië. Zowel Nederland als de EU is tot de conclusie gekomen dat het bijwonen van de twee processen van Al-Qahtani en Al-Hamad contraproductief zou uitwerken. De heer Al-Qahtani is in contact met onze ambassade. Hierbij blijkt ook dat de openbaarheid van de processen veel belangrijker is dan het bijwonen van de processen, omdat mensen dan kennis kunnen nemen van wat er gebeurt. Daar zullen we ook op blijven letten. Waarnemers van buiten Saudi-Arabië hebben toestemming nodig van de autoriteiten om waar te kunnen nemen. Er is nog geen antwoord gekomen op de vraag van de EU-delegatie hoe we die toestemming kunnen verkrijgen. In dat stadium verkeren we nu. Ik vind het wel ontzettend belangrijk dat wij als EU op dit punt eensgezind optreden en één policy ontwikkelen die dan door de EU en haar lidstaten ter plekke gevolgd gaat worden. Daar werken we nu hard aan.

De heer Sjoerdsma en mevrouw Bonis hebben vragen gesteld over de Westelijke Sahara. Het is terecht dat daar aandacht voor is. Dit is één van de vergeten conflicten. Het gaat om de Sahara, maar als er één frozen conflict is, is het dat conflict. Dat heeft ook te maken met de ingewikkelde internationaalrechtelijke situatie. Over de status is immers niemand het eens. Je kunt internationaalrechtelijk dus ook moeilijk een positie innemen. We willen op dat punt in ieder geval absoluut de neutraliteit bewaren. Alleen de Verenigde Naties kunnen daar in de positie worden gebracht om iets te doen. Ik vind ook dat Christopher Ross, de speciale gezant van de secretaris-generaal van de VN, in positie moet worden gebracht. Wat vinden de heer Sjoerdsma en mevrouw Bonis ervan als ik probeer om op korte termijn contact met hem op te nemen en om van hemzelf te horen wat de situatie nu is? Laat ik dat eens doen om dat van hemzelf te horen en om te bekijken wat Nederland zou kunnen doen om zijn positie te verbeteren of om het proces in VN-kader los te trekken. Laat ik het verzoek van de leden Sjoerdsma en Bonis zo oppikken.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Ik dank de minister voor dit aanbod. Is het mogelijk om van dat gesprek met de heer Ross dan een kort verslag te krijgen over wat de inzet van Nederland zal worden aan de hand van dat gesprek? Om er één ding uit te halen: de minister wil wat zwaarder inzetten op het VN-kader en wat minder op de lijn van de Europese Unie. Volgens mij ligt het mandaat van de VN-missie in de Westelijke Sahara op 30 april voor. Een van de grote pijnpunten van die missie is dat zij geen monitoringscapaciteit heeft op het gebied van de mensenrechten. Volgens mij is dit de enige VN-missie in een conflictgebied die deze capaciteit niet heeft. Wellicht zou dat dus een van de punten kunnen zijn die Nederland in dat gesprek naar voren zou kunnen brengen.

Minister **Timmermans**: Ik zal dit in de hele breedte van dit probleem bezien. Ik zal de Kamer hierover inlichten wanneer ik de heer Ross heb gesproken en dan zal ik dat in dat bredere kader gieten. Ik begrijp dat ik dat voor 30 juni moet doen als het nog effect wil hebben. O, 30 april; zo snel al. Ik zal mij haasten.

De **voorzitter**: Deze toezegging staat.

Minister **Timmermans**: De heer Omtzigt heeft vragen gesteld over de prioriteiten. Ik ben al ingegaan op de prioriteit «vrouwen» en daar zal collega Ploumen nog veel verder op ingaan. Godsdienstvrijheid is natuurlijk ook een prioriteit, maar die is door de recente ontwikkelingen in de Arabische regio wel aangescherpt. Ik zou bijna willen zeggen dat het nu gaat om de vrijheid van geweten. Het gaat niet alleen om godsdienstige minderheden, maar ook om andere minderheden en om andere opvattingen. Het gaat ook om de heel simpele vraag of je de vrijheid hebt om te denken wat je denkt en te vinden wat je vindt. Die vrijheid wordt soms ter discussie gesteld op religieuze gronden. Er is op dat punt dus iets heel fundamenteels aan de orde. Uiteraard is dat een topprioriteit in deze turbulente tijd en zal die godsdienstvrijheid voor ons een prioriteit blijven.

Ik wil afsluiten met één opmerking. Dit is een grote, fundamentele transitie die fundamenteeler is dan de transitie in Centraal- en Oost-Europa, omdat er in heel veel Centraal- en Oost-Europese landen nog een herinnering was aan de situatie van voor de Sovjet-occupatie en communistische oppressie. Al was die herinnering ver weg, men kon ergens bij aanhaken en ergens op voortbouwen. Dat is de mensen in de Arabische wereld, op een paar kleine uitzonderingen na, niet vergund. Zij hebben niets waarop zij kunnen terugvallen. Zij moeten alles opnieuw uitvinden. Zo ingewikkeld is het. Van dat proces moeten wij deelgenoot zijn. Ik zeg het de heer Van Ojik na: we moeten niet te snel weglopen als het niet

goed gaat, want weglopen zal het nog slechter laten gaan. Wij moeten er alles aan doen om te stimuleren dat het daar waar het goed gaat, nog beter gaat en dat we daar waar het slecht gaat, die ontwikkeling stoppen. Dat is, heel kort gezegd, de kern van onze inzet in die regio. Daarbij zullen wij fouten maken, resultaten boeken en teleurstellingen ondergaan. Ik wil met grote regelmaat bij de Kamer terugkomen om daarover te spreken en het mandaat te verkrijgen om dit beleid zo voort te zetten.

De heer **De Roon** (PVV): Ik stel het op prijs dat de minister heeft toegegeven dat het wenselijk is om ons blikveld op wat er in de Arabische regio gebeurt, niet te verengen tot hetgeen in deze brief staat, omdat er meer speelt en wij daarvoor ook oog moeten hebben. Ik heb echter geen antwoord gekregen op mijn vraag of hij ook bereid is in een vervolgbrief zijn visie uiteen te zetten op juist die andere dimensie, de economische en machtspolitieke verhoudingen en het handelen van staten op basis daarvan. Wil hij daarvan een analyse geven en ingaan op de vraag wat die verhoudingen betekenen voor Nederland en voor het Nederlandse beleid ten aanzien van wat er in die regio gebeurt? Ik zou heel graag eens een keer daarover met de regering van gedachten wisselen.

Minister **Timmermans**: Laat ik nou denken dat wij dat net gedaan hebben. Ik zal dit in volgende brieven inderdaad breder doen als de Kamer dat wenst. Ik kan de Kamer ter informatie een toespraak toesturen die ik deze week heb gehouden over de grote wereldenergievraagstukken die hiermee te maken hebben. Ik zal aan dit soort kwesties ook veel aandacht besteden bij de opstelling van de memorie van toelichting bij de begroting, want dit zijn wezenlijke zaken. Dat wil ik allemaal doen, maar om apart een extra brief hierover te sturen, vind ik wat ver gaan net nu wij er hier zo fundamenteel over spreken. De heer De Roon heeft een punt dat wij dit in breder verband moeten zien en ik zal hiermee in het vervolg bij de opstelling van brieven en memories van toelichting meer rekening houden dan ik tot nu toe heb gedaan.

De heer **De Roon** (PVV): Ik betreur het dat de minister zich zo opstelt. Hij onderkent het belang, maar hij schuift dit voor zich uit naar de begroting in het najaar en raadt ons aan een toespraak te lezen die hij heeft gegeven. Een aantal van die punten is vandaag inderdaad aan de orde geweest, maar ik ben van mening dat dit maar kleine aspecten zijn van een heel groot plaatje. Ik heb geprobeerd in mijn inbreng bij wijze van voorbeeld een analyse te geven van de manier waarop het handelen van Qatar naar mijn mening moet worden beoordeeld en geïnterpreteerd, en van de betekenis daarvan voor Nederland in het geval van de plaatsing van de Patriots. De minister heeft daarop gereageerd, maar zo kun je heel veel gedragingen van staten in die regio analyseren. Je moet daarbij niet afgaan op wat zij zeggen, maar op wat zij doen, wat daarachter zit en welke belangen en machtsverhoudingen daarbij in het geding zijn. Ik begrijp dat de minister niet tot een ander standpunt zal komen, maar ik wil toch zeggen dat ik het betreur dat hij ons daarvoor naar het najaar verwijst.

De **voorzitter**: Dank u wel, mijnheer De Roon. Dat is een opmerking en de minister heeft die goed verstaan, begrijp ik. Het woord is nu aan de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking. Neem mij niet kwalijk. Ik zie dat de heer Sjoerdsma nog iets wil vragen, maar ik geef nu toch graag het woord aan minister Ploumen. Mag ik hem, gezien de tijd, vragen hier in tweede termijn op terug te komen? Ik geef hem daarvoor dan extra gelegenheid; hij krijgt een paar extra seconden.

Minister **Ploumen**: Voorzitter. Ik geef mijn minuutje heel graag aan de heer Sjoerdsma als dit de zaak nog meer in der minne zal schikken.

Naar aanleiding van de vragen die de leden van de commissies hebben gesteld, zal ik op twee punten nader ingaan. Ik zal met name ingaan op de positie van vrouwen in de regio, maar ook specifiek op hun positie in de vluchtelingenkampen. De heer Van Ojik heeft daarnaar gevraagd. Daarnaast zal ik de vragen beantwoorden over de handelsbetrekkingen en handelsakkoorden die al dan niet worden gesloten met landen in de regio. Nederland heeft inderdaad ruim bijgedragen aan de inspanningen van de internationale gemeenschap om vluchtelingen op te vangen in de regio. Het heeft dat ook vol overtuiging gedaan, onder meer via UNHCR en het World Food Programma, maar ook via kleinere ngo's. In de gesprekken die ik onlangs heb gevoerd met de heer Guterres, de baas van UNHCR, en mevrouw Amos van UN OCHA, is dit ruim aan de orde gekomen, want dit houdt ons allen zeer bezig. De positie van vrouwen in de kampen verdient extra aandacht. Zon vluchtelingenkamp is natuurlijk bedoeld als een veilige haven, maar voor vrouwen is het dat vaak niet. Gelukkig realiseren hulporganisaties zich dat. Dit geldt voor zowel de multilaterale organisaties als de maatschappelijke organisaties en de ngo's die zich daarmee bezighouden.

De UNHCR heeft binnen dat grotere programma vooral aandacht voor zwangere vrouwen en alleenstaande moeders. Men traint hulpverleners in het omgaan met slachtoffers van seksueel geweld buiten de vluchtelingenkampen, maar ook binnen de kampen waar het erg genoeg ook gebeurt. Er is aandacht voor preventieve maatregelen onder meer door middel van informatiecampagnes. Bij de fysieke inrichting van de vluchtelingenkampen wordt ook met dit aspect rekening gehouden. Wij hebben in overleg met UN Women hiervoor extra aandacht gevraagd in het kader van het MENA Fonds, want het kan niet vaak genoeg worden gezegd dat die kampen ook voor vrouwen een veilige haven moeten zijn. De heer Sjoerdsma heeft gevraagd of ik bereid ben om Nederlandse expertise in te zetten voor een nationaal actieplan in het kader van resolutie 1325. Dat ben ik zeker. Dat past ook bij onze inzet om vrouwenorganisaties in de regio te steunen. De heer Van Ojik heeft hier ook naar gevraagd. Er is 5,8 miljoen vrijgemaakt voor Women on the Frontline met als doel de versterking van de vrouwenorganisaties in de regio. Het is één ding om je stem te laten horen, maar het is een ander ding om dat ook duurzaam te kunnen doen en in staat te zijn om niet alleen de mensen te organiseren die om je heen staan, maar ook bijvoorbeeld campagnes op het platteland te organiseren. Dat is het doel van dit fonds.

Aan een aantal onderdelen zijn concrete doelstellingen verbonden. Ik noem er één: het aantal vrouwen in het bestuur van bedrijven en in de overheid moet worden verhoogd van 9% naar 30%. Overigens lijkt mij dit een doelstelling die ook door andere regio's in de wereld zou kunnen worden nagestreefd, niet in het minst door ons eigen land.

Nederland is ook financier van een internationaal partnership dat tot doel heeft de economische en politieke participatie van vrouwen te versterken, het Equal Futures Partnership to Expand Womens Political and Economic Participation. In 2013 wordt hieraan 5 miljoen besteed. Daarnaast steunen wij een groot aantal initiatieven van vrouwenorganisaties in de regio, soms van internationale ngo's als Oxfam Novib, met name op het thema van vrouwelijk leiderschap en politieke rechten van vrouwen. Dit heeft niet alleen onze aandacht bij het bepleiten van de participatie van vrouwen, maar wij leveren ook boter bij de vis. Sociale verandering kost geld en Nederland is een erkend financier en lobbyist op dit punt. Daarmee spreekt het ook vanzelf dat gender en vrouwenrechten onderdeel moeten zijn van de meerjarige strategische plannen die door onze ambassades in de regio zijn en worden ontwikkeld. U kunt zich voorstellen dat het kabinet nog eens precies moet kijken of wij dit moeten intensiveren. Collega Timmermans heeft ook al gesproken over zijn commitment. Dit heeft dus absoluut onze aandacht.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Er gebeurt al heel veel. De minister heeft dat ook gezegd en niemand ontkent dat. Integendeel, Nederland loopt hier inderdaad voorop. Het onderwerp heeft duidelijk topprioriteit. Ik heb in eerste termijn gevraagd of het niet goed zou zijn om al die activiteiten die zich op veel terreinen afspelen – veel meer dan in de brief worden genoemd – in hun samenhang te bezien en te zoeken naar een integrale aanpak. Ik heb gesproken over een brede agenda voor de Arabische regio, maar je kunt het noemen zo je wilt. Als die integrale aanpak wordt uitgewerkt, wordt duidelijk waar bijvoorbeeld nog extra dwarsverbanden kunnen worden gelegd en versterkt. Wij kunnen dan proberen dit in Europa – waar wij er kennelijk goed opstaan – in te brengen als een voorbeeld voor een Europese benadering. Ik zou graag zien dat het kabinet dat doet.

Minister **Ploumen**: Alle initiatieven die ik noemde, zijn vanuit mijn perspectief natuurlijk onderdeel van z'n geïntegreerde benadering, het zijn geen losse onderdelen. Dit is een sympathiek voorstel, maar misschien is het verstandig om even de nota af te wachten die ik de komende weken zal uitbrengen en de nota die collega Timmermans zal uitbrengen over het mensenrechtenbeleid. Ik zie dat daar reikhalzend naar uit wordt gekeken. Misschien is het goed die nota's even af te wachten, want ik kan mij voorstellen dat daarin veel van de punten naar voren komen die de heer Van Ojik nu adresseert. Collega Timmermans en ik vragen aandacht voor dit onderwerp binnen de EU maar ook in onze bilaterale contacten. Ik vraag dus even uitstel, niet omdat ik het niet sympathiek zou vinden, maar meer omdat ik een beetje aarzel om beleidskader op beleidskader te stapelen en dan weer een ander framework op te zetten. Daarin zit mijn aarzeling zonder dat er een nieuw perspectief op de zaak komt.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Het laatste begrijp ik. Het gaat mij om de integraliteit van de aanpak en dus niet alleen om het klassieke OS-instrumentarium. Het gaat mij juist om de dwarsverbanden met de diplomatieke inspanningen, de handelsmissies, de investeringsinstrumenten et cetera. Vervolgens zou Nederland zich hier internationaal sterk voor moeten maken opdat dit ook in de EU de aanpak wordt. Ik wil best wachten tot morgen, ik begrijp dat de nota dan wellicht komt, maar veel langer moet het niet duren.

Minister **Ploumen**: Ik dank de heer Van Ojik voor deze gelegenheid om hem diep in de ogen te kijken en te wachten wie het eerste knippert. Ik zou het op prijs stellen om inderdaad even te wachten op de nota die een dezer weken zal verschijnen en ook op de mensenrechtennota. Daarmee gaat geen tijd verloren. Nogmaals, ik aarzel omdat wij moeten oppassen dat wij niet het ene bureaucratische kader op het andere stapelen. Als de heer Van Ojik van mening is dat dit echt iets toevoegt, ben ik daar graag toe bereid.

De heer **Van Bommel** (SP): De minister is begonnen met het nader duiden van de positie van de vrouw. Zij heeft daarbij gesteld dat Nederland door middel van steun aan Nederlandse organisaties indirect via partnerorganisaties probeert de positie van de vrouw te versterken. Dat lijkt mij een verstandige inzet. Je kunt vaak ook niet rechtstreeks te werk gaan, want dan kom je bijvoorbeeld in de sfeer van politieke bewegingen die je zou moeten gaan steunen. Dat is ongewenst. Je wordt daarmee te veel partij in het geheel. Toch wordt ook internationaal gesignaleerd dat het aantal actieve vrouwelijke politici is afgenomen in landen in deze regio waar sprake is van transitie. Ondanks het feit dat de landen opengaan, er wordt meegekeken en indirect de versterking van de positie van de vrouwen wordt gesteund, is het resultaat gering, in ieder

geval in numeriek opzicht. Welke verklaring heeft de minister voor dat feit? Wat zal zij doen om hierin verandering te brengen?

Minister **Ploumen**: Ik verwijs de heer Van Bommel naar zijn eigen woorden. Hij zei in zijn inbreng dat wij niet moeten doen alsof de Arabische Lente en de Arabische Winter in zes maanden zijn afgerond. Dat geldt ook voor deze kwestie. De dingen komen niet vanzelf goed. Dat zegt de heer Van Bommel overigens ook niet, maar ik wil ook niet dat mijn woorden zo worden begrepen. Juist daarom kiezen wij voor een heel gerichte inzet. Vrouwen moeten worden aangemoedigd. Er zijn bepaalde geledingen van vrouwen die voor het eerst kennismaken met de mogelijkheid om te participeren. Zij hebben nadrukkelijk behoefte aan opleiding. Ik hecht eraan om een zo breed mogelijk scala aan groepen te ondersteunen. Er zijn de meer activistische groepen. Terecht signaleert de heer Van Bommel dat het goed is om hen niet rechtstreeks te steunen. Daarnaast zijn er groepen vrouwen die meer tot de mainstream behoren. Juist onder deze omstandigheden is het heel belangrijk dat de politieke participatie zo breed mogelijk wordt bevorderd. De verschillende programma's kennen natuurlijk formele evaluatiemomenten, maar ik zou dit over een jaar eens bij elkaar willen voegen om te zien waar wij nu precies staan en na te gaan of de interventies wel goed zijn. Het voordeel van de fondsen is dat ze tamelijk flexibel zijn. Ik heb onlangs nog zo'n fonds ingesteld met Hivos en PricewaterhouseCoopers. Niet alles is in beton gegoten en als wordt geconstateerd dat het elders beter kan, kan daar snel op worden ingespeeld. Ik deel de behoefte van de heer Van Bommel om op een zeker moment vast te stellen waar wij staan.

De heer **Van Bommel** (SP): Het doet mij deugd dat de minister ook die behoefte voelt. Wij hebben het heel plat gezegd over Nederlands belastinggeld dat wordt besteed om ontwikkelingen in die regio te bevorderen. Wij moeten dan ook op enig moment kunnen vaststellen dat die ontwikkeling er is. De minister stelt voor om na een jaar te kijken hoe op die verschillende criteria wordt gescoord. Ik zie dit als een toezegging dat de minister daarmee ook zal terugkomen naar de Kamer. Dan resteert alleen nog de vraag wanneer zij dat jaar laat ingaan. De ontwikkelingen zijn natuurlijk al enige tijd aan de gang. Wil zij dat jaar vandaag laten ingaan of een half jaar geleden? Wanneer kan de Kamer een dergelijke evaluatie tegemoetzien zodat wij daar concreet over kunnen spreken?

Minister **Ploumen**: Ik vind niets plats aan Nederlands belastinggeld, maar ik begrijp wat de heer Van Bommel bedoelt. Wij willen natuurlijk allemaal waar voor ons geld en de vrouwen in die regio wel als eersten, denk ik. Dit kabinet is begin november vorig jaar aangetreden. Wij hebben een aantal intensiveringen voorgesteld. Die zijn net ingegaan. Ik kan mij voorstellen dat ik volgend voorjaar nog eens scherp kijk. Mocht er in de loop van dat jaar iets gebeuren waarvan wij allen menen dat het niet zo goed is, dan kan de heer Van Bommel er zeker van zijn dat ik niet met een eventuele koersverlegging op die evaluatie wacht.

De **voorzitter**: Mijnheer Van Bommel, de toezeggingen nemen wij graag voor u mee.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Ik heb ook nog een vraag op het risico af dat de minister toch wordt verleid om een tipje van de sluier van haar nota op te lichten ook al komt die een dezer weken. Het is mooi dat de minister toezegt om assistentie te verlenen aan landen in de Arabische regio bij het opstellen van de actieplannen in het kader van resolutie 1325. Kan dit wat concreter worden gemaakt? Hoe wil de minister dit doen? Voor welke landen geldt dit aanbod?

Minister **Ploumen**: Ik ging graag in op de vraag of wij nog wat meer kunnen doen met de Nederlandse expertise. Ik zeg dat graag toe. Ik wil echter nog heel precies bekijken waar dit het beste aan de orde is. Ik wil daarover ook nog overleg hebben met collega Timmermans. Wij beiden hechten zeer aan vrouwenrechten als mensenrechten. Dit komt op een later moment naar de Kamer. Dit is waarschijnlijk ook weer zo'n toezegging.

De **voorzitter**: Dit staat genoteerd, maar de heer Sjoerdsma laat het hierbij.

Wilt u uw betoog vervolgen?

Minister **Ploumen**: Dat zal ik graag doen en in een zo hoog mogelijk tempo.

De heer Omtzigt heeft gevraagd wat de minimumvoorwaarden zijn voor handelsakkoorden met landen in deze regio en hoe het daarmee staat. De EU heeft al langere tijd associatieakkoorden met de meeste landen in deze regio. Een vrijhandelsdeel met afspraken over de handel in goederen en doelstellingen voor de afbouw van invoertarieven maakt daarvan onderdeel uit. Na de omwentelingen is besloten om dit verder uit te diepen. Eind 2011 zijn hiervoor onderhandelingsmandaten vastgesteld. Deze handelsakkoorden zijn meer omvattend en ambitieuzer dan de afspraken in het kader van de associatieakkoorden. Het gaat dan ook over dienstenverkeer, investeringen, intellectueel eigendom en eigenlijk alles wat altijd al onderdeel uitmaakt van dergelijke afspraken. Die onderhandelingen duren doorgaans jaren en dat zal in deze regio niet anders zijn. De algemene voorwaarden die gelden voor de EU om besprekingen te starten, gelden ook voor deze regio. Ik noem bijvoorbeeld het WTO-lidmaatschap. Jordanië en Egypte voldoen aan de voorwaarden, maar Libië bijvoorbeeld niet. Er moeten voldoende voordelen zijn voor beide zijden en in het algemeen de bereidheid om tarieven af te bouwen en tarifaire belemmeringen te verminderen. Nederland zet altijd in op een duurzaamheidparagraaf en dat is hier niet anders. Daarbij mag het begrip duurzaamheid breed worden opgevat. Het betreft dan zowel milieu als mensenrechten. De onderhandelingen zijn gaande, maar die zullen niet voor de zomer worden afgerond.

De heer **Omtzigt** (CDA): Het is goed dat die duurzaamheidparagraaf over milieu en mensen gaat. «Mensen en milieu» zou ik zeggen, maar dat ligt een beetje aan je inzet. Ik zou graag weten wat de minimumvoorwaarden zijn. Ik citeerde net wat de Moslimbroederschap voorstelt voor vrouwenrechten. Dat is een behoorlijke verslechtering ten opzichte van de situatie voor de revolutie. Is er een soort minimumvoorwaarde, ook in termen van internationale verdragen of standaarden, waaraan participatie moet voldoen om tot die handelsakkoorden te komen of is er alleen sprake van een inspanningsverplichting?

Minister **Ploumen**: Die duurzaamheidparagraaf is nogal tailormade, maar natuurlijk gelden er algemene internationale afspraken. Ik wijs op het vrijhandelsakkoord dat de EU onlangs heeft gesloten met Colombia en Peru; dit bevat een opschortende bepaling over mensenrechten. De minimeisen die worden gesteld, zijn meer in de zin van het WTO-lidmaatschap en andere zijn onderwerp van onderhandeling.

De heer **Omtzigt** (CDA): Is de minister dan bereid zich ervoor in te zetten dat ook in deze verdragen een opschortende paragraaf komt op het gebied van mensenrechten en dan met name met betrekking tot vrouwen en religieuze en andere minderheden die daar zwaar onder druk staan?

Minister **Ploumen**: Het doet mij deugd dat de heer Omtzigt pleit voor vrouwenrechten. Dat is niet voor het eerst, maar het doet mij iedere keer weer deugd. Mag ik het zo afspreken dat ik nog eens bij collega's in de EU zal sonderen op welke onderdelen overeenstemming kan worden bereikt? Ik wil dit met een zo breed mogelijke coalitie van collega's doen. Ik zal dan op een gepast moment terugkomen, bijvoorbeeld in het kader van een RBZ Handel, en de Kamer informeren over de verhoudingen.

De heer Sjoerdsma vroeg of ik mij binnen de EU zal inzetten voor geïntegreerd handelsbeleid voor de regio. Het antwoord is ja en dat zal geen verbazing wekken. Het gaat dan inderdaad ook om het verbeteren van de markttoegang en het ondersteunen van het mkb. Nederland heeft op dit terrein veel te bieden. Daarnaast gaat de aandacht uit naar de herstructurering van de economie, want dat is natuurlijk een belangrijk onderdeel van het streven om van een Arabische Winter weer in de Arabische Lente te komen.

De heer Sjoerdsma heeft verder gevraagd of extra wordt ingezet op een of een aantal van de landen in de Arabische regio. Voor de handelsmogelijkheden is de inzet gericht op de Golfstaten. Mijn positie daarin is inmiddels bekend. Ook in het kader van handelsbetrekkingen moet de dialoog zo breed mogelijk zijn. Ik ken mijn agenda niet helemaal, maar ik meen dat er dit jaar geen handelsmissie is. Volgend jaar wellicht wel en dan is het vanzelfsprekend dat daarin maatschappelijk verantwoord ondernemen aan de orde komt, waaronder mensenrechten maar natuurlijk ook arbeidsrechten.

De **voorzitter**: Ik dank de bewindslieden voor hun beantwoording in eerste termijn. Ik stel voor over te gaan tot de tweede termijn. De leden krijgen ieder twee minuten.

De heer **De Roon** (PVV): Voorzitter. Ik ga nog even in op de inhoud van de brief die ik al heb aangeduid als voornamelijk een ontwikkelings samenwerkingingsbrief. De inhoud van die brief wekt de indruk van een ongekend vertrouwen in de maakbaarheid van de islamitische en Arabische wereld op het punt van democratie en mensenrechten. Ik zal mijn standpunt heel kort toelichten aan de hand van twee landen.

Ik begin met Tunesië. Ik citeer iemand uit dat land. «Demonstraties worden met geweld neergeslagen. Er is censuur en er wordt weer als vanouds gemarteld. De mensen en het gedrag zijn hetzelfde gebleven. Als de mensen niet protesteren zal het nog erger worden dan onder Ben Ali.» Dit wordt gezegd door de Tunesische advocate Radhia Nasraoui die onder Ben Ali een van de weinige advocaten was die de islamisten verdedigden. Ze komt nu van een koude kermis thuis en is geschokt dat Ennadha zich houdt aan de beloftes om islam en politiek gescheiden te houden. Voor de PVV is dit natuurlijk alles behalve een verrassing, want de islam is volgens ons gewoon een politieke ideologie.

Dan een voorbeeld uit Egypte. De regering spreekt over compromisloosheid van partijen die in Egypte oppositie voeren tegen de islamitische machthebbers. De Nederlandse regering maakt zich daarmee schuldig aan paternalisme. Ik vind het behoorlijk cru om tegen mensen die onder een islamitisch bewind zuchten, te zeggen wat zij wel of niet moeten doen. De oppositiegroepen in Egypte hebben groot gelijk dat zij niet willen meedoen aan verkiezingen die alleen als vijgenblad dienen om islamitische dictatoriale praktijken te verhullen. Deze mensen hebben aan den lijve ondervonden dat je geen compromissen kunt sluiten met de islam. Hoe kunnen de EU en Nederland van de islamoppositie in Egypte eisen dat die compromissen sluit met sharia-invoerders terwijl het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in 2003 nog heeft geoordeeld dat de sharia leidt tot mensenrechtenschendingen en dat een Europees land mag verbieden dat een partij de sharia wil invoeren? In dit geval ging het om Turkije. Hoe kun je op die manier omgaan met mensen in Egypte?

De **voorzitter**: Ik sta één interruptie toe in tweede termijn, maar ik zeg erbij dat wij wel om vijf uur klaar moeten en willen zijn met dit debat. Ik geef geen ruimte voor debat met elkaar. Wij hebben al ruim de tijd genomen. Dit is ook een belangrijk onderwerp voor iedereen, maar ik vraag u echt om het in tweede termijn kort te houden.

Mevrouw **Bonis** (PvdA): Ik begrijp dat de heer De Roon over de islamitische wereld zegt: «plus que ça change, plus que çarest la même chose» omdat hij daar zo graag over spreekt. Dan zijn wij weer terug bij af. Het is niet goed of het deugt niet als je het etiket moslim op je voorhoofd hebt. Hoe zouden naar zijn mening Nederland en de EU moeten omgaan met dit belangrijke gebied om ons heen waar miljoenen mensen snakken naar meer democratie en mensenrechten? Hoe zou hij die mensen willen helpen?

De **voorzitter**: Mijnheer De Roon, een kort antwoord graag.

De heer **De Roon** (PVV): Hopelijk niet korter dan het betoog van mevrouw Bonis.

De **voorzitter**: U ziet ik doe een poging.

De heer **De Roon** (PVV): Dat hele oproer in de Arabische wereld was voor de grote Arabische volksmassa bepaald geen streven naar vrijheid, democratie en rechtstaat. Het was een broodoproer en een verzet tegen dictators die zij gecorrumpeerd oordeelden door westerse invloed. Dat is ook precies de reden waarom de protesten nu nog onverminderd doorgaan. Het gaat economisch slecht, de werkloosheid neemt nog steeds toe en bovendien worden nieuwe dictators als Morsi nog steeds door het Westen ondersteund. De PVV zegt: dat moeten wij vooral niet doen, stop daarmee en steun alleen die mensen in die landen die werkelijk een democratische en vrije samenleving en rechtstaat nastreven.

De heer **Omtzigt** (CDA): Ik was blij verrast dat de heer De Roon het Hof In Straatsburg citeerde, omdat hij vorige week nog heeft gestemd voor opheffing van het EVRM. Het EVRM is het enige verdrag waarin vrijheid van geloof en van geloofsafval geregeld zijn. Is de heer De Roon nu ook bereid te zeggen dat hij zich heeft vergist en dat het EVRM best nuttig zou kunnen zijn in Europa?

De heer **De Roon** (PVV): Wij kennen in Nederland geen beperkingen van geloof en geloofsafval. Dat is voldoende reden om te zeggen dat voor mij het Verdrag voor de Rechten van de Mensen niet hoeft te worden toegepast op de manier waarop dat nu nog in bepaalde gevallen wordt gedaan in Europa.

De heer **Van Ojik** (GroenLinks): Voorzitter. Dank aan de bewindslieden. Ik ben dit debat ingegaan met als doel de ruimte te verkennen waarin wij misschien nog iets extra's kunnen doen in die verschrikkelijk gecompliceerde situatie daar. Dit is voor zo'n debat een beperkte doelstelling. Ik heb mij dus niet gericht op het brede geopolitieke verhaal, hoe interessant ook, maar vooral op de mensen in de regio die zich zo hebben ingezet voor de omwenteling en de Arabische Lente en daarvan zo veel hebben verwacht.

Welke ruimte is er nog om iets extra's te doen? Net als minister Ploumen zit ik daarbij niet te wachten op bureaucratie of beleidskaders, op nieuwe stukken papier die wij hier dan weer kunnen bespreken zonder dat er iets verandert. Ik heb gezegd wat er naar mijn mening zou moeten gebeuren: integraliteit, een visie op gender, een visie op de positie van vrouwen op alle verschillende beleidsterreinen die niet alleen met ontwikkelingssa-

menwerking hebben te maken en zelfs niet alleen met buitenlands beleid, maar bijvoorbeeld ook de economische samenwerking betreffen. Ik ben best bereid te wachten op de nota van de minister. Ik weet niet wanneer wij die tegemoet kunnen zien, maar ik weet wel dat wij die op 15 april zullen bespreken in de Kamer. Ik ben uiteraard bereid daarop te wachten en dan het debat te voeren.

Ik heb niet alleen gesproken over de positie van vrouwen, maar überhaupt over de positie van vrouwenorganisaties en andere ngo's. Het maatschappelijk middenveld staat er zeer slecht voor. Ik vraag de bewindslieden nogmaals wat zij van plan zijn om op dat punt in de richting van de landen in kwestie te doen.

De heer **Van Bommel** (SP): Voorzitter. Ik heb uit de mond van de minister van Buitenlandse Zaken genoteerd dat hij het niet eens is met zijn Amerikaanse ambtgenoot John Kerry en dat hij dat ook zal zeggen. Het is belangrijk om dit te markeren. Dit is toch een hoofdpunt van beleid aangaande de regio op dit moment. Wij praten over steun. Over financiële steun wordt al gediscussieerd, maar als dan praktische militaire steun aan de orde is, is dat volgens mij toch een van de hoofdzaken die moeten worden besproken.

De minister is niet ingegaan op mijn opmerking over de inzet van drones in Jemen. Ik krijg daar toch graag een reactie op, omdat dit een grote steen des aanstoots is geworden. Die zou zelfs hebben geleid tot een verdrievoudiging van de steun aan Al Qaida in een relatief korte periode. Ik heb in eerste termijn duidelijk gezegd dat mijn fractie het eens is met de conditionaliteit bij hulp aan landen en organisaties. De positie van vrouwen en minderheden, maar ook de ontwikkeling in de richting van democratie en rechtstaat moeten daarbij worden gevolgd. Ik ben blij met de toezegging van de minister dat hij volgend voorjaar met een evaluatie zal komen over de positie van de vrouw in de regio.

Ik heb ook benadrukt dat economische ontwikkeling van grote betekenis is om te komen tot een verdere gang in de richting van democratie en rechtstaat in deze regio. Dat zal nog een hele slag worden. Als nu onder druk van het IMF, bijvoorbeeld in Egypte, aan een deal met het IMF de voorwaarde wordt gesteld die er in de praktijk op neer komt dat een staatssubsidie voor brood moet worden opgeheven, zijn wij op de verkeerde weg. Is dit bericht waar? Is dit een voorwaarde van het IMF? Zo ja, deelt de minister dan de opvatting van mijn fractie dat dit niet de bedoeling kan zijn, dat daarmee de onrust opnieuw zal worden versterkt en dat de zwakke groepen in die samenleving het slachtoffer worden van de ontwikkelingen die daar nu worden gecreëerd? Hier is een duidelijke uitspraak van de Nederlandse regering op zijn plaats.

Mevrouw **Bonis** (PvdA): Voorzitter. Ik hoop dat mijn twee minuten ook zo lang mogen duren. Ik dank de bewindslieden voor hun antwoorden. De minister van Buitenlandse Zaken zegt dat in deze regio het deksel niet meer op de pan kan worden gelegd. Dat helpt niet meer en dus moeten wij de stoom een kans geven om een uitweg te vinden.

Ik vraag aandacht voor vijf korte punten. Ik ben blij met de weloverwogen woorden van de minister over Syrië. Ik ga helemaal mee in zijn redenering en zijn beschrijving van wat in Gymnich is gebeurd. Wil de minister ons op de hoogte houden, want de ernst en omvang van dit conflict overstijgen alles waarover wij vandaag spreken? In dit verband ben ik blij met de actie die de Nederlandse hulporganisaties hebben aangekondigd. Dan rechtsom naar de Golf. Ik heb gehoord wat de minister heeft gezegd. Die regio bezorgt ons toch iets minder hoofdpijn dan de Mahreb of de Levant. Dat snap ik, maar ook daar zien wij goede signalen van een transitie, bijvoorbeeld in Bahrein. Ik zou daar bij een volgende gelegenheid graag wat meer aandacht voor vragen en ook voor het schiereiland.

De minister is voorzichtig positief over het Midden-Oosten Vredesproces. Hij ziet kansen voor hervatting van dat proces. Ik krijg graag nog een korte reactie op de stand van zaken van de etiketteringkwestie, omdat die door veel Arabieren wordt gevolgd.

Ik dank de minister voor zijn toezegging met betrekking tot de Sahara. Hij zal een gesprek aangaan met Christopher Ross en daaraan ontleen wat Nederland en de EU nog meer kunnen doen, ook in termen van handelsakkoorden die worden hernieuwd.

Mijn laatste punt betreft de vrouwen. Ik hoor collega's vragen om meer conditionaliteit, scherpere punten en kortere termijnen. Er wordt over één jaar gesproken. Dat vind ik erg kort. Ik wijs erop dat in Nederland na de Tweede Wereldoorlog ook sprake was van een enorme terugval van de participatie van vrouwen. Pas ver na afloop van die oorlog werd het artikel over handelingsbekwaamheid afgeschaft. Vrouwen konden niet eens een eigen bankrekening openen. Laten wij toch vooral de ruimte openhouden om de regio te volgen en bij te staan en niet onszelf vastpinnen op kortetermijnresultaten die niet geboekt zullen worden, hoe wij daar ook naar kijken. Ik denk aan een van de voorgangers van minister Ploumen, minister De Koning. Hij zei: «je kunt wel aan de blaadjes trekken, maar daar gaat de plant niet harder van groeien». Dat is een mooi gezegde in dit verband.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Voorzitter. Ik dank de bewindslieden voor de beantwoording. Wat blijft hangen is het gevoel van een proces met een lange adem en dat vergt een langetermijnvisie en conditionaliteit met geduld. Ik doel dan op het maatschappelijke middenveld en de versterking van de stem van de stemlozen, of dat nu religieuze minderheden zijn of vrouwen of de mensen in de westelijke Sahara. Ik dank beide ministers voor de toezeggingen op die twee onderwerpen.

Er zijn nog twee vragen over van de eerste termijn. De eerste heeft betrekking op de aanbeveling van de AIV over de mobiliteitspartnerschappen, de mogelijkheden voor journalisten, studenten en ondernemers om naar de Europese Unie te komen al is het voor een heel korte termijn. Ik begrijp dat een dergelijke uitwisseling tegenwoordig vrijwel onmogelijk is.

De tweede vraag heeft betrekking op de rol van de Europese Unie bij de hervorming van de veiligheidssector in de Noord-Afrikaanse regio. Wij kunnen daaraan een cruciale bijdrage leveren zeker nu die rechtsorde wankelt en langzaam afbrokkelt. Wij hebben daarvoor de expertise. Ik gebruik de extra minuut niet.

De **voorzitter**: Dat is heel coulant van u. U hebt zelfs maar één minuut en tien seconden gebruikt. Dank voor uw medewerking.

De heer **Ten Broeke** (VVD): Voorzitter. Allereerst dank voor de beantwoording van de zijde van de regering. Een paar vragen die ik heb gesteld, zijn niet beantwoord. In de eerste plaats over het Matra-programma dat centraal staat in onze bilaterale verhoudingen. In het fonds zit 15 miljoen. Wij ontvingen zojuist een mooie folder van de activiteiten die worden verricht. Een aantal ervan ken ik, want ik heb daar zelf ook wel eens aan meegedaan. Die zitten ook in de bilaterale sfeer; bijvoorbeeld politieke partijen. Ik denk dat dit belangrijk geld is dat door ambassades goed kan worden gebruikt en dat zij heel gericht kunnen inzetten. Het is belangrijk dat wij daaraan die conditionaliteit kunnen koppelen. Dat wil niet zeggen dat ik daarmee uitsluit dat de bestaande netwerken worden ingezet, maar ik wijs erop dat dit geld is waarover wij nog echt volledig zelfbeschikking kunnen hebben. Als je het toevoegt aan de grote stromen die nu al die kant opgaan – wij hebben daarover bijvoorbeeld gesproken tijdens het debat over Egypte – dan kun je je afvragen wat dan nog het relatieve verschil is dat je daarmee kunt maken,

terwijl hier nu juist wel die conditionaliteit aan de orde is waarin Nederland duidelijk verder wil gaan dan andere landen. Ik heb daarnaast een vraag gesteld over de vrijhandelsovereenkomsten met de Arabische regio. De brief is daarover heel helder. Dit heeft ook een aanzet gegeven voor de onderhandelingen die nu met Marokko, Egypte, Tunesië en Jordanië worden gevoerd. Daar zit ook het programma van de uitgezonden managers in. Mijn vraag was of Matra voor een deel daarop gericht en geënt zou moeten worden.

Als ik toch verwijs naar de vrijhandelsovereenkomsten, wil ik het punt herhalen dat ik laatst nog met de heer Omtzigt heb gemaakt, namelijk dat wij daarbij de terugnameovereenkomsten zouden moeten willen betrekken. Dat is een oud punt dat ons zeer aangelegen is.

De heer Timmermans is wel ingegaan op mijn opmerking dat wij die veiligheidsparaplu niet aan een ander kunnen overlaten en dat wij nu onze eigen boontjes moeten doppen, zoals hij dat zojuist zei. Met 150.000 illegalen die alleen al in 2011 uit die regio naar Europa zijn gekomen – ik geef toe dat velen met het vliegtuig zijn gekomen en met een visum – moet er een regionaal veiligheids- en migratiebeleid worden gevoerd. Daartoe behoren het aankleden van Frontex, het opplussen van de bevoegdheden, een regionale opvang en wat mij betreft ook een kustwacht die Europees wordt georganiseerd. Ik zou graag zien dat de regering aangeeft dat zij die urgentie ziet en deelt en dat zij dit daar waar wij steun verlenen – bilateraal, multilateraal maar ook met handelsverdragen – medeonderdeel maakt van de urgentie die Europa moet voelen om in deze regio zelf weer over de toekomst te kunnen meebeslissen.

De heer **Omtzigt** (CDA): Voorzitter. Ik kom terug op de twee hoofdpunten van mijn inbreng. Ik blijf wat verbaasd over de verhouding die wij met Turkije hebben: een land dat zich hier individueel met een pleegkind bemoeit terwijl wij moeite hebben om uit te vinden of daar 160 grote vliegtuigen met wapens door gaan. Ik hoop toch dat hierover wat opener wordt gecommuniceerd. Dit kan natuurlijk in beslotenheid met de Kamer worden gedeeld, want ook in het debat over de uitzending hebben wij gewisseld dat wij voortdurend de consultatie met de Turken zullen zoeken opdat wij op de hoogte blijven van de plannen die Turkije zou kunnen ontwikkelen of ten uitvoer brengen. Op het moment dat anderen bewapenen – en daar kun je voor of tegen zijn; ik snap alle genuanceerde opmerkingen – moet je daarvan als partner op de hoogte zijn. Wij hopen dat dit in een volgende brief ook gebeurt opdat wij weten wat er aan de hand is.

Ik dank voor de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking dat zij terugkomt op de wijze waarop rechten van minderheden en vrouwen – en misschien ook wel de terugname van uitgeproceeerde asielzoekers waarover de heer Ten Broeke zojuist sprak – kunnen worden meegenomen als onderdeel van grotere akkoorden over vrije handel en economische ontwikkeling. Dan kunnen wij elkaar daarop aanspreken. Ik hoop van harte dat in die akkoorden ook ontbindingsclausules worden opgenomen met voorwaarden die duidelijk worden geformuleerd. Dat zal niet voor 100% volgens de Nederlandse standaard gebeuren, dat snap ik wel, maar er moet wel een minimum aan rechten worden opgenomen. Verder zou het geen unanimité van alle Europese landen mogen vereisen om die ontbindende clausule in te roepen, want dan blijft het ook een dode letter.

De **voorzitter**: De leden hebben een aantal nieuwe vragen gesteld. Ik erken dat dit een belangrijk debat is, maar ik kijk naar de klok en houd u voor dat er geen gelegenheid meer is voor interrupties in het antwoord in tweede termijn. Daarnaast verzoek ik de bewindslieden om het kort te houden en uitlokking van een nieuw debat te voorkomen. Zij hebben een

aantal toezeggingen gedaan die ik na afloop van hun antwoord zal voorlezen.

Minister **Timmermans**: Mevrouw de voorzitter. Ik dank de Kamer voor de inbreng in tweede termijn. Ik zal de vragen snel beantwoorden.

De heer De Roon heeft een opmerking gemaakt en geen vraag gesteld. Hij heeft kritiek op de opzet. Ik verzeker hem dat wij hem blijven informeren. Hij sprak over paternalisme. Hij zegt tegen één miljard mensen: «u vindt wel dat u een godsdienst heeft, maar die heeft u helemaal niet, u hangt alleen maar een ideologie aan». Als dat niet het toppunt van paternalisme is, dat je één miljard mensen ontzegt dat zij zelf bepalen of zij een godsdienst hebben, dan weet ik het ook niet meer.

De aanvallen met drones in Jemen worden vooraf goedgekeurd door de Jemenitische autoriteiten. De Amerikanen doen dus iets wat de Jemenieten vragen. De Jemenieten maken dan ook de afweging. Hierdoor zijn die aanvallen in internationaalrechtelijke zin gedekt. Recent zijn er geen aanvallen geweest. Ik heb begrip voor de opmerking van de heer Van Bommel dat die aanvallen onwenselijke effecten hebben. Wij kunnen daar een mening over hebben en wij kunnen die ook delen, maar het is aan de Jemenitische autoriteiten om dit zelf te wegen. Je moet ook de context wegen om daarover een oordeel te kunnen geven. De vraag is wat er met die droneaanvallen wordt gedaan. Er zijn ook conflicten binnen Jemen waarvan je je kunt voorstellen dat de autoriteiten daartegen optreden. Nogmaals, er zijn recent geen aanvallen geweest.

Wij hebben advies gevraagd aan de commissie voor volkenrechtelijke vraagstukken, omdat dit een heel fundamenteel issue is en van groot belang, ook voor de toekomst, gelet op het feit dat er straks nauwelijks een land ter wereld zal zijn waar drones – in welke vorm dan ook – onderdeel zullen uitmaken van de veiligheidsmix voor zowel de binnenlandse als de internationale veiligheid. De juridische vraagstukken hieromtrent zijn dan ook van het grootste belang.

Egypte onderhandelt nog met het IMF over de te hanteren voorwaarden. Ik weet niet of daarbij ook iets wordt afgesproken over brood, maar dat het IMF vraagt dat subsidies worden afgebouwd, lijkt mij niet onlogisch. Ik weet echter niet in welk stadium de onderhandelingen zich nu bevinden. Dat er pijnlijke hervormingen aan de orde zullen komen, lijkt mij evident, maar als de onderhandelingen succesvol kunnen worden afgerond, krijgt Egypte enorme mogelijkheden om leningen af te sluiten waarmee het weer kan investeren.

De heer Sjoerdsma sprak over de security sector reform. Die is natuurlijk van essentieel belang en moet een essentieel onderdeel of misschien zelfs wel de kern vormen van het veiligheidsdeel van het nabuurschapsbeleid. Als je kijkt naar de rol van het leger in Egypte en van militairen in andere landen die soms positief, maar soms ook uitermate negatief is, dan is het een gerechtvaardigde wens van een land om een security sector te hebben. Tegelijkertijd is het een gerechtvaardigde wens van de bevolking en van de internationale gemeenschap dat die security sector niet wordt gebruikt om de eigen bevolking te onderdrukken. Dit leidt tot het belang van die hervormingen. Wij zullen daarop blijven drukken.

De opmerking over de mobiliteitspartnerschappen sluit aan bij een punt dat de heer Ten Broeke heeft gemaakt over de veiligheid. Je kunt nog zulke hoge schuttingen bouwen en nog zo veel schepen in de Middellandse Zee laten varen, maar als je geen actief mobiliteitsbeleid hebt waardoor ook mensen die je wilt hebben, voor een poosje kunnen komen en dan weer teruggaan, als je geen actief ontwikkelingssamenwerkingsbeleid hebt waardoor onderwijs kan worden genoten in de eigen regio en elders en er weer kan worden geïnvesteerd in de economie van die landen, en als er geen perspectieven zijn waardoor mensen met miljoenen tegelijk aan de wandel gaan uit de regio, zijn er in de wereld niet voldoende schepen te vinden om hen tegen te houden. Ja, er moet veel

beter worden gepatrouilleerd in de Middellandse Zee. Ja, wij moeten op dat punt veel meer samenwerken en de zuidelijke lidstaten niet in de steek laten. Ja, daar hebben wij Frontex en andere instrumenten keihard bij nodig. Tegelijkertijd is ook een geïntegreerde benadering voor migratie, ontwikkeling en perspectief in de regio nodig. In die combinatie moeten wij een goed evenwicht vinden. Dan komen wij zowel de heer Sjoerdsma als de heer Ten Broeke tegemoet en doen wij vooral iets goeds voor onze eigen veiligheid.

Natuurlijk moeten in die partnerschapsovereenkomsten ook terug en overname heel nadrukkelijk worden opgenomen. Dat hebben wij vorige week al besproken. Dit onderwerp wordt apart uitonderhandeld. Het is bekend dat de Nederlandse regering hier groot belang aan hecht. De heer Ten Broeke heeft gesproken over Matra-Zuid. Ik wijs erop dat het zelf doen geen doel op zich moet worden. Ik ben ook tevreden als wij binnen een ander kader met het poolen met andere resources afspraken kunnen maken over de specifieke bestemming van de Nederlandse bijdrage. Het gaat mij om het te bereiken resultaat, niet om de vraag of er een rood-wit-blauw vlaggetje op staat. Dat wij daar verstandig mee om moeten gaan, ben ik absoluut van mening met de heer Ten Broeke. Het mooie van het Matra-programma is dat de ambassades daar zo'n grote rol in krijgen en dat zij kunnen pinpointen met «Pummers», met Kamerleden en anderen als er iets moet gebeuren dat kan helpen om de democratisering op gang te brengen.

De heer Omtzigt is verbaasd over mijn opmerkingen over Turkije. Ik ben ook wel eens verbaasd over de verschillende verhalen die ik uit het CDA hoor over Turkije. Het maakt nogal verschil of je de Eerste Kamerfractie bij monde van de heer Van der Linden hoort over Turkije of de heer Omtzigt. Ik weet niet hoe men dit allemaal binnen één partij kan accommoderen, maar het is evident dat wij de onderwerpen die de heer Omtzigt aankaart, met de Turken bespreken. Ik heb daarover niet voor niets vorige week uitgebreid gesproken met mijn collega Davutoglu. Zijn perspectief is ook waardevol voor mij. Als je ziet wat zij op hun bordje krijgen wat betreft vluchtelingen uit Syrië en wat zij hebben geïnvesteerd in een poging om tot een politieke oplossing te komen. Zij hebben eindeloze gesprekken gevoerd. Hij vertelde dat hij eens acht uur achter elkaar – en nog in de Ramadan ook – met Assad heeft gesproken en dat na afloop bleek dat Assad lak had aan alles wat toen naar zijn mening was afgesproken. Ik kan mij voorstellen dat de frustratie aan Turkse kant op dit punt groot is. Ik vind ook dat Turkije meer credits verdient voor het feit dat het toch een zware last draagt voor de vluchtelingen.

Mevrouw Bonis heeft gevraagd naar de etikettering. Daar zijn wij mee bezig; dat hebben wij vorige week ook tijdens het Vragenuurtje besproken. Ik heb daar niets aan toe te voegen. Wij hechten eraan dat de gemaakte afspraak wordt nageleefd en dat uitvoering wordt gegeven aan wat in mei vorig jaar is gebeurd. Wij zullen dat op een manier doen die zeer breed in de Europese Unie wordt overgenomen en gevolgd. Ik heb dit al meermalen in de Kamer gezegd.

De heer **De Roon** (PVV): Voorzitter. Ik wil opmerken dat de minister door mij te beschuldigen van paternalisme, een persoonlijk feit heeft gemaakt. Ik wil gelegenheid hebben om daarop te reageren en ik zal dat kort doen.

De **voorzitter**: U verzoekt mij om te reageren op een persoonlijk feit. Ik geef u daarvoor heel even de gelegenheid. Ik deel uw mening niet helemaal, maar goed.

De heer **De Roon** (PVV): De minister zegt dat ik zou hebben gezegd dat moslims niet mogen vinden dat de islam een religie is. Dat heb ik niet gezegd. Zij mogen dat best vinden en zeggen. Dat is vrijheid van meningsuiting. Ik heb daarover een andere mening. Die mag ik ook

uitspreken. Ik heb gezegd dat de islam volgens mij een politieke ideologie is. Daar is niets mis mee, dat is geen paternalisme, dat is een verschil van mening. Tenzij de minister een verschil van mening wil definiëren als paternalisme, maar ik denk niet dat hij dat bedoelt. De minister heeft mijn woorden verkeerd neergezet. Ik accepteer dat niet.

De **voorzitter**: Ik dank de heer De Roon. Ik begrijp dat de minister goed heeft meegeluisterd. Ik geef nu graag het woord aan de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking voor de tweede termijn.

Minister **Ploumen**: Voorzitter. Ik heb nog drie vragen gehoord van de leden van de commissie. Daarvoor dank.

Ik begin met de vraag van de heer Van Ojik hoe wij omgaan met de verminderde ruimte voor maatschappelijke organisaties. Dit is een onderwerp dat natuurlijk voortdurend een plaats krijgt in onze bilaterale dialoog met landen, maar dat zeer zeker ook wordt opgebracht in EU-verband. Het is goed dat de heer Van Ojik weet dat wij ons zeer bewust zijn van die krimpende ruimte en dat wij daar, net als hij, niet gerust op zijn. Dit heeft dus absoluut onze aandacht.

Mevrouw Bonis heeft natuurlijk gelijk, maar ik heb de heer Van Bommel niet zo verstaan dat hij van mening is dat als er een evaluatie komt, daarmee ook het onderwerp klaar is. Wij zijn het er allemaal over eens dat dit over een jaar niet zo is. Ik ben echter wel van mening dat het over een jaar een goed moment is om te kijken waar wij staan en om na te gaan of onze interventie de beste is die wij kunnen doen. Volgens mij zijn wij het daarover allemaal eens.

De heer Ten Broeke vroeg nog of het Matra-programma kan worden omgebouwd, omdat het ook belangrijk is dat wij ons richten op economische ontwikkeling. Dit laatste ben ik zeer met hem eens. Hij wordt ook op zijn wenken bediend, omdat uit het investeringsprogramma voor de private sector wordt bijgedragen aan die economische ontwikkeling. In deze regio zijn het met name bedrijven in het mkb die daarvan gebruikmaken, tot ons genoegen. Hetzelfde geldt voor de inzet van PUM die zich natuurlijk ook in dat kader afspeelt. Matra richt zich dan toch meer op versterking van bestuur en politiek. Volgens mij kunnen die twee goed naast elkaar bestaan.

Collega Timmermans heeft al iets gezegd over het nut van vlaggetjes planten. Misschien moet je eerst kijken naar de effectiviteit en dan de vraag stellen of dat vlaggetje iets toevoegt. Ik kan mij voorstellen dat de heer Ten Broeke – ondanks zijn vaderlandsliefde die wij met hem delen – het daarmee geheel eens is.

De **voorzitter**: Ik dank de bewindslieden voor de beantwoording in tweede termijn. Er zijn vier toezeggingen gedaan. Dat zijn de volgende:

- De minister van Buitenlandse Zaken zal contact opnemen met de Speciale Vertegenwoordiger van de VN de heer Ross over de Westelijke Sahara, en de Kamer voor 30 april over de uitkomst daarvan informeren;
- De minister van Buitenlandse Zaken zal in toekomstige brieven en in de memorie van toelichting bij de begroting extra aandacht schenken aan geopolitieke belangen en machtsverhoudingen in de Arabische regio;
- De minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking zal volgend voorjaar een evaluatie uitbrengen van het hulpprogramma en de ondersteuning van vrouwenorganisaties. Zij zal op een later moment ook in landenprogramma's op dat onderwerp ingaan en die aan de Kamer sturen;
- De minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking zal de Kamer informeren over de uitkomsten van het overleg met

EU-collega's voor Handel over toevoegen en opschorten clausule in verband met de positie van minderheden in de handelsverdragen tussen de EU en de landen in de Arabische regio.

De heer **Omtzigt** (CDA): Het woordje «vrouwen» mag nog aan de laatste toezegging worden toegevoegd.

De **voorzitter**: De positie van vrouwen en minderheden, uiteraard! Mijnheer Omtzigt, u heeft vijf vrouwen thuis, hoe kan ik dit vergeten? Ik zal dit eraan toevoegen. Ik geloof dat ik nu aan uitlokking doe.

De heer **Sjoerdsma** (D66): Voorzitter. Ik verstond de derde toezegging niet goed. Heeft die betrekking op resolutie 1325?

De **voorzitter**: Die heeft onder andere betrekking op resolutie 1325, de ondersteuning van vrouwenorganisaties. Als u dat wilt, zetten wij daar «1325» bij.

Een laatste opmerking van de heer De Roon.

De heer **De Roon** (PVV): Voorzitter. Ik vraag u om het verslag van dit algemeen overleg op de plenaire agenda te laten plaatsen.

De **voorzitter**: Hierbij dus een verzoek van de heer De Roon om een vervolgoverleg in een VAO.

Ik dank de bewindslieden, de medewerkers en de aanwezigen op de publieke tribune voor hun belangstelling voor dit belangrijke en interessante algemeen overleg. Ik dank de leden.

Sluiting: 17.15 uur